MEDLEMSBLAD FOR DEN NORSKE RHODODENDRONFORENING NR. 2 - Mai 2024 ÅRGANG 27

Lapprosen

Lederen har ordet

Kjære rhododendronvenner!

Et tilbakevendende tema for oss rhododendronfolk er sykdommer og skadedyr som angriper plantene våre. Egentlig burde jeg bare skrive om det positive ved hobbyen vår, og særlig nå når det er full vår utenfor skriverommet mitt. Selv om vi er glade i rhododendronplantene våre hele året, er blomstringstida likevel årets høydepunkt. I år er det også spesielt god og rik blomstring på grunn av god knoppsetting i løpet av sommeren og høsten 2023.

Men dessverre må vi også forholde oss til skadegjørerne i hagen. De kan grovt deles inn i to grupper, insekter og soppsykdommer. Sopparter som lever på planter både over og under bakken, finnes det et stort antall av. De aller fleste gjør ikke skade på plantene, men har egen fordel av å leve på dem. Noen, for eksempel de som lager små svarte prikker på blada, og med fellesnavn kalt for bladflekksopper, er stort sett bare skjemmende og verken ødelegger eller dreper plantene.

I 2003 skrev jeg et innlegg i *Lapprosen* med tittel «Melduggalarm!!!», og altså med tre utropstegn etter. Dette er en sykdom som da var beskrevet som svært alvorlig i England og Skottland under navnet *Powdery mildew.* Da jeg skrev artikkelen, var den også oppdaga på rhododendron i Norge. Jeg ropte varsku så høyt jeg kunne og prøvde både gjennom flere artikler og foredrag å advare mot sykdommen.

Hva har skjedd siden 2003? Egentlig ganske lite. Sykdommen finnes i flere hager i Norge, men fokuset på den har forsvunnet. Vi har lært at noen sorter rhododendron angripes lettere enn andre, og disse har gradvis forsvunnet ut av kultur. Utover det har vi lært å leve med melduggangrep på noen av plantene våre. Sprøytemidler mot sopp som amatører kan bruke, finnes omtrent ikke lenger i salg, så andre alternativ enn fredelig sameksistens har vi ikke, og forholder oss til det.

Et skadeinsekt som har blitt mye omtalt i de senere år, er rhododendrontege (*Stephanitis rhododendri*) og lyngtege (*Stephanitis oberti*). Den suger saft ut fra undersida av rhododendronblad, og de tomme cellene viser seg som lyse felt på oversida av blada. De kan til en viss grad bekjempes med gift og manuell fjerning hvis angrepet er lite, men blir det massivt, velger de fleste å fjerne hele planten. *Rhododendron* 'Dora Amateis' har vist seg å være en superlekkerbisken for tegene, og denne sorten er så langt jeg har observert, forsvunnet fra hagene. Utover det lever vi med rhododendrontegene i en slags terrorbalanse. Vi bekjemper dem, men har vel gitt opp å bli kvitt dem helt.

Slik kunne vi fortsette. Vi har snutebiller som spiser av bladkantene, honningsopp som dreper røttene, rhododendronsikade som sprer sykdommen knoppdreper, klumpblad som får blada på noen planter til å svulme opp som kreftsvulster – og flere andre som vi kjenner fra egen hage, og som vi har lært oss å leve sammen med.

Tredreper, ulike *Phytophthora*-sopper som dreper planter, har vært mye omtalt, men har vel så langt spredt seg mindre enn man frykta for noen år siden. Noen av disse er naturlig forekommende i Norge, andre som *Phytophthora ramorum* og *Phytophthora kernoviae*, krever svært strenge tiltak om de oppdages i hagen.

Da står vi igjen med dagens verste fiende – skjoldlus! De ble først oppdaga i 2018 i en hage på Sørlandet. Siden er de funnet i flere fylker, men den totale utbredelsen er ikke kjent. De ser ut til å ha svært stort spredningspotensial, og bekjempelse har vist seg vanskelig. Sprøyting har liten effekt utenom de sommerukene da de nyklekte nymfene vandrer rundt på blada eller sprer seg med vind til planter i nærheten. Fjerning av eggsekker, gjerne hele bladet de sitter fast på, har så langt vist seg ganske effektivt ved små angrep. Ved stor spredning i hagen har noen fått brukbart resultat ved total nedklipping av sterkt infiserte planter. Men helt kvitt dem har de ikke blitt.

Med historia om bekjempelse av skadegjørere på rhododendron i bakhodet, *kan* det tenkes at vi en gang også ender med en slags fredsavtale med skjoldlusene? At vi kan komme i en situasjon der vi vet at de finnes hos oss, men vi føler likevel at vi har en viss kontroll? I dag ser det ikke slik ut, men tidligere tider har vel lært oss at det gjerne er slik det ender. Før neste alvorlige sykdom eller skadeinsekt entrer arenaen.

Styrets sammensetning

Leder:
Ole Jonny Larsen
Bergeplass 12
6010 ÅLESUND
tlf 415 88 630
olejonnylarsen@hotmail.com

Styremedlem:
Anne Tafjord-Kirkebø
Strandbakken 15
5101 EIDSVÅGNESET
tlf 909 94 991
anne@brage.biz

Sekretær:
Per Anker Pedersen
Kringerudåsen 20
1445 DRØBAK
tlf 412 77 565
per-anker.pedersen@nmbu.no

Kasserer:
Jakob Roalkvam
Fisketjøn 7
4237 SULDALSOSEN
tlf 976 10 241
jakob.roalkvam@gmail.com

Nestleder:
Tor Frostestad
Syftesokbakken 30 B
4046 HAFRSFJORD
tlf 991 07 317
frostestadtor@gmail.com

Leder Rhodo Vest:
Tor Jan Ropeid
Løtveitveien 2
5151 STRAUMSGREND
tlf 416 20 125
torjanropeid@gmail.com

Leder Rhodo Sør-Vest:
Tor Frostestad
Syftesokbakken 30 B
4046 HAFRSFJORD
tlf 991 07 317
frostestadtor@gmail.com

Leder Rhodo Sør:
Anne Brit Evensen
Heidalen 48
4844 ARENDAL
tlf 909 86 060
abevens@online.no

Leder Rhodo Øst:
Ole Petter Vik
Østenstadlia 3
1392 VETTRE
tlf 900 39 303
ole.vik@connect.no

Medlemsregister:
Inger-Lise Fonneland
Mellomveien 11
4870 FEVIK
tlf 952 83 441
inger.lise.fonneland@gmail.com

Webredaktør:
Asle Wiik Larsen
aslewl@gmail.com

Frøforvalter:
Svein Erik Tønnesen
tlf 473 78 523
sveinerik.tonnesen@outlook.com

INNHOLD

Per M. Jørgensen: En liten, overraskende høstglede: *Rh. hanceanum* 'Canton Consul'.....4

Konstantin A. Cherezov: Sibirs «rosa trær» 6

Jakob Roalkvam: Vårrapport frå ein H4-samlarhage i Sør-Vest 14

Nye nedlemmer.....19

Sture Bengtsson: Möte med *Rhododendron caucasicum*.....20

Foreningstur til Nord-Italia april 2025 25

Per M. Jørgensen: *Rhododendron sutchuenense*, en trussel for norsk natur? 26

Steve Henning: Hvorfor rhododendron vokser der de gjør, og hvordan de kom dit 29

Ole Jonny Larsen: Verdens nordligste kamelia? 34

Torhild Bryne Ringstad: Erfaringer med dyrking av *Camellia* på friland 35

FORSIDEFOTO: *Rhododendron* 'April Snow' er en flott tidligblomstrende *Rh. dauricum*-hybrid med fylte hvite blomster Foto: Birger Westervik

BAKSIDEFOTO: *Camellia* 'Brigadoon' i hagen til Egil Valderhaug på Valderøya like nord for Ålesund. Er dette kanskje verdens nordligste kamelia? Foto: Egil Valderhaug

Lapprosen

utgis av Den norske
Rhododendronforening
Postboks 1325 Marken, 5811 BERGEN

www.rhododendron.no

Bankkontonummer: 3411 26 52622
IBAN: NO93 3411 2652 622
BIC/SWIFT: DNBANOKK

Trykk: ERAtrykk as – tlf 55 94 00 05

Redaksjon

Tor Jan Ropeid
tlf 416 20 125
torjanropeid@gmail.com

Neste nummer

av Lapprosen kommer i november 2024. Stoff til nr. 3 må være redaksjonen i hende innen 11. oktober 2024.

Stoff og bilder – i så høy oppløsning som mulig – sendes til redaksjonen, se adressen til venstre.

En liten, overraskende høstglede:

Rh. hanceanum 'Canton Consul'

Tekst: Per M. Jørgensen

Fig. 1 *Rhododendron hanceanum* 'Canton Consul' på Milde i sent blomsterstadium på Milde 19. oktober 2023. Foto: Gerd Jørgensen

Under befaring av Arboretets *Kalmia*-beplantning i midten av oktober i fjor oppdaget jeg til min forbauselse en lav, blomstrende *Rhododendron* i lynghagen (Fig. 1). Det viste seg å være *Rh. hanceanum* 'Canton Consul', en liten skjønnhet som alltid har blomstret om høsten på Milde, men sjelden om våren slik den bør ifølge litteraturen. Der nevnes intet om dens mulige høstblomstring. Dette burde være en genetisk enhetlig klon som ble valgt ut blant andre fra innsamlinger gjort av «Kina-Wilson» i det sydøstlige Sichuan (se nedenfor), så det er litt vanskelig å forstå hvorfor den er høstblomstrende på Milde, men det er et faktum som stadig bekreftes. Vårt materiale er stiklingsformert av Ole Jonny Larsen som har en ekte plante, og den stemmer for øvrig godt med beskrivelsen av denne klonen.

Fig. 2 Ernst Faber som eldre misjonær i Kina. Fra Schepker (2019)

Historikk

Arten ble først samlet på det berømte plantefjellet Omei (Emei Shan) av tyskeren Ernst Faber (1839–1899, Fig. 2). Han var faktisk en protestantisk misjonær og hadde ikke noe med de berømte franske jesuittmunkene å gjøre. Han hadde universitetsutdannelse i biologi og oppdaget mange nye arter som ble oppkalt etter ham, bl.a. *Rh. faberi* Hemsley (Fig. 3) som vokser på toppen av Emei Shan.

Fig. 3 *Rhododendron faberi* i artsamlingen på Arboretet. Foto: Terhi Pousi

Faber som var sønn av en blikkenslager, gikk først i lære i dette yrket til han fikk et misjonskall i 1857. Deretter ble han utdannet til misjonær i seminaret til 'Rheinische Mission'. Etter å ha avsluttet, tok han universitetsutdannelse og reiste til Kina i 1864. Han oppdaget snart at det var vanskelig å omvende kineserne til kristendommen, og han utviklet en ideologi som ledet ham til studier i kinesisk språk, tradisjon og religion. For å lykkes med misjoneringen måtte man anvende et språk og «bilder» som kineserne kjente seg igjen i! Det var derfor han i 1887 bestemte seg for å besøke klosteret, det eldste buddhistiske i Kina, på Emei Shan i Sichuan-provinsen der han ventet å finne omfattende kunnskaper i de emnene som interesserte ham. Hva han ikke visste, var at fjellet var en botanisk skattkiste, og han var faktisk den første som oppdaget dette. Den bedre kjente Ernest Wilson (1876–1930, Fig. 4) fulgte senere i hans fotspor og derfra

Fig. 4 Ernest H. Wilson, Hunt Library

innførtes da mange arter til vestlige hager. Fabers viktigste kontakt med de engelske «plant hunters» var imidlertid den botanikkinteresserte diplomaten Henry F. Hance (1827–1886, Fig. 5) som hadde kommet til Kina i 1852, og ble konsul i Kanton i 1861. De ble gode venner allerede i den første vanskelige tiden da Faber var i Kina. Det var han som rådet Faber til å sende sine samlinger til herbariet i Kew, dit Hance også sendte sine innsamlinger, og der konservatoren William B. Hemsley (1843–1924) beskrev nye arter, bl.a. *Rh. hanceanum* i 1890.

Fig. 5 Henry F. Hance, den viktige konsulen i Kanton, Hunt Library

Systematikk og logistikk

Wilson oppdaget denne arten flere steder i Sichuan og rapporterte at den vokste i bratte fjellsider og nådde helt til topps på flere fjell som var nær 3000 meter høye. Den forekom i flere former og en tett-tuet høyfjellsform med kraftig gule blomster har vært kalt var. *nanum,* eller rettere 'Nanum' (som klon) (Fig. 6). Den ble innført i kultur og er en skattet plante i alpebed. Den vokser langsomt, og vi har hatt problem med å få den til å trives og blomstre på Milde, men hos Ole Jonny Larsen i Ålesund går den greit. Blant de andre som Wilson fant typene av, ble en med særlig vakre kremgule blomster selektert og gitt navnet 'Canton Consul', til ære for Hance. Det er den som har gledet oss med årlige høstblomstringer (Fig. 7). Også denne passer best i et alpebed selv om den ikke er så tettvoksende som var. *nanum.*

Denne arten har også vært vanskelig å plassere i *Rhododendron*-universet. Den er så spesiell at den opprinnelig ble plassert i en egen seksjon, men ble i den siste Edinburgh-revisjonen på 1980-tallet flyttet til Triflora der den ikke lett lar seg innplassere. Senere førte Cox & Cox den til Tephropepla der den passer bedre blant lave, ofte gulblomstrende busker. Men siste ord er neppe sagt om dette, og dette har ingenting å si for dens betydning i hagen.

Takksigelser

Som vanlig har min kone Gerd og Arboretets Terhi Pousi vært uvurderlige medhjelpere. Takk også til min datter Katarina, Beate Helle og Ole Jonny Larsen for bidrag, samt Nancy Janda, Hunt Library, USA og H. J. Schepker, Tyskland for bilder i deres samlinger.

Fig. 6 a

Fig. 6 b) *Rh. hanceanum* var. *nanum* i full blomst i Ole Jonny Larsens hage i Ålesund; a) hele planten, b) deltalj fra blomsterstanden. Foto: Ole Jonny Larsen

Fig. 7 *Rh. hanceanum* 'Canton Consul' i full blomst på Milde, 25. september 2018. Foto: Terhi Pousi

Kilder

Cox, P. A. & K.N.E. (1997): The encyclopedia of Rhododendron species. Glendoick Publishing, 396 s.
Cullen, J. (1980): Revision of Rhododendrons I: Subgenus Rhododendron, sections Rhododendron and Pogonanthum. Notes from the Royal Botanic Gardens, Edinburgh 39, 1.
Desmond, R. (1994): Dictionary of British and Irish botanists and horticulturists, including collectors, flowerpainters, and garden designers Taylor & Francis Ltd, London,747 s.
Hemsley, W.B. (1890): Observations on a botanical collection made in western China. Journal of the Linnean Society, Bot. (1889-1902): 298-321.
Kilpatrick, J. (2014): Fathers of botany. The discovery of Chinese plants by European missionaries. The University of Chicago Press, 254 s.
Schepker, H.J. (2019): Ein Protestant als Pflanzensammler: Pastor Ernst Faber. Rhododendron und Immergrüne 28: 85-89.
Wilson, E. (1913): A naturalist in western China.

Sibirs «rosa trær»

Tekst og foto: Konstantin A. Cherezov. Oversatt fra engelsk av Ole Jonny Larsen

Før jeg ble nærmere kjent med planteverdenen, ville det vært nesten utenkelig for meg at rhododendron skulle kunne trives i et så kaldt område som Sibir. Tross alt liker de, som vi vet, både fuktighet og en viss varme. Men naturen har gjennom tidene gitt dette området noen vakre rhododendronarter som ofte er blitt gjengitt i turistbrosjyrer og prospektkort fra Sibir.

Fig. 1 Det vestlige Dauriaområdet med Munku-Sardyk-toppen i Burjatia-republikken, april 2013

Ingen som har besøkt området i blomstringstida, vil glemme fargeprakten. Dette pittoreske landskapet er ofte malt av kunstnere, besunget av artister og beskrevet av forfattere. Vi snakker selvsagt om rhododendronartene i underseksjon Rhodorastra. Denne artikkelen vil gjennomgå disse og drøfte likhetene og forskjellene mellom dem. Vi begynner med den mest kjente.

Rhododendron dauricum

Jeg så *Rhododendron dauricum* for første gang i 2013, og det er den arten jeg vil vie mest oppmerksomhet siden den har den største utbredelsen av disse artene. Jeg hadde vært i Sibir tidligere, men aldri om våren. I april 2013 deltok jeg på en gruppe som skulle gå i fjellet i området rundt Bajkalsjøen, og for å komme dit måtte vi reise mer enn 350 mil med tog. Det første målet var å bestige Munku-Sardykfjellet på 3491 meter, det høyeste fjellet i Sajan-området. Den første som klatra til toppen der, var den russiske geografen og naturforskeren Gustav Radde, tilbake i 1858. Siden har det vært et populært fjell både blant amatører og profesjonelle klatrere.

Turen opp Munku-Sardyk var vellykka, og allerede på tilbakeveien, på vei gjennom en skogspark nær byen Irkutsk, så jeg *Rhododendron dauricum* før første gang. Det var i en rein bjørkeskog, og de rosa rhododendronblomstene sto i nydelig kontrast til de hvite bjørkestammene. Siden det er så få blomstrende busker i Sibir i det hele tatt, var det desto mer imponerende. Buskene var helt uten blad, men fulle av blomster.

Som en liten digresjon vil jeg forklare hvor dauricum-navnet kommer fra. Dauria er et område i den moderne Burjatia-republikken. I dette området bodde noen som kaltes Daurfolket inntil midten av 1600-tallet. Her finner en også fjellområdet Daurski.

Fig. 2 Daurialandskap om våren.

Her i fjella i det sørlige Sibir er *Rhododendron dauricum* en integrert del av floraen både i skoger og fjell heilt opp til høyfjellsnivå. Arten kan være helt dominerende som undervegetasjon i skogsområda. Den har en enorm tilpasningsevne og har på den måten fått en svært stor utbredelse i fjellområda der. Temperaturen kan gjennom året ha et spenn på 90°, fra -45 om vinteren til +45 om sommeren. *R. dauricum* vokser mellom 450 og 1100 moh., stort sett som undervegetasjon i både løv- og nåleskog.

Fig. 3 Blomstrende *Rh. dauricum* i furuskog

Fig. 4 Forfatteren med *Rhododendron dauricum* i bjørkeskog, Irkutsk, 2013

De lokale innbyggerne i Sibir er godt kjent med denne rhododendronen. I tradisjonell russisk folkemedisin har stoff fra *R. dauricum* vært brukt både som beroligende middel, som hjertemedisin og for å få svette. Unge skudd inneholder små mengder av en olje som damper ut i varmt vær og duften kjennes på langt hold. Planten har derfor blitt kalt for sibirsk rosmarin eller *bugalnik* som igjen betyr giftig, fordummende og sterk. Det russiske navnet på planten kan oversettes med «sterk duft».*Rhododendron dauricum* kan finnes i mange ulike vekstformer. Dette så jeg særlig i 2015 da jeg fikk besøke Olkhon-øya i Bajkalsjøen. Øya er utsatt for mye og sterk vind som fører med seg sand fra breddene av sjøen og har derfor mange sanddyner spredt langs strendene. Plantene er tvunget til å tilpasse seg dette miljøet og har derfor måttet utvikle ulike overlevingsstrategier. Ved første øyekast kan det se ut om noen har ribba *dauricum*-planter for blomster og kasta dem utover sanddynene, men ved nærmere ettersyn viser det deg at det faktisk er levende planter! I stedet for halvannen meter høye planter som en ser i skogene på fastlandet, er de her bare noen få centimeter høye! Noen ser nesten ut som japanske bonsaiplanter.

Fig. 5 *Rhododendron dauricum* i bjørkeskog, Irkutsk, 2013

Fig. 6 Furuskog med *Rhododendron dauricum* som dominerende underskog. Østlige Sajan, 2020

Fig. 7 og 8 Områder med bisarre former av *Rhododendron dauricum* på Olkhon-øya i Bajkalsjøen i 2015. Foto: Boris Slepney og forfatteren

På Olkhon-øya vokser også et lerketre som nylig ble anerkjent som det eldste treet i Bajkal-regionen. Forskere har fastslått alderen til 780 år. Det vil si at treet levde da barnebarna til Djengis Khan og mongolene angrep Russland!

I tillegg til naturen er øya også kjent for det spesielle klimaet. Den har i snitt 48 dager med overskyet vær i året, resten av dagene skinner sola. Årsnedbøren er på bare 140 mm, omtrent som de tørreste områdene i Sentral-Asia. Øya er sterkt utsatt for erosjon fra vind. Det tynne knusktørre humuslaget forvitrer og blåser av gårde, mens sand tilføres av den samme vinden. Desto mer imponerende er det at rhododendronplantene har klart å tilpasse seg så godt. Langs vestbredden av Bajkalsjøen er klimaet fundamentalt annerledes. Der er det langt mindre solskinn og årsnedbøren er på 1300 mm.

Fig. 9 *Rhododendron dauricum*, inklusiv en hvit utgave, ved bredden av Bajkalsjøen

Men la oss gå tilbake til hovedtemaet. Et av de mest karakteristiske trekka som skiller *Rhododendron dauricum* fra sine nære slektninger, har vært at denne arten er regna for å være heilt løvfellende. Dette begynte jeg etter hvert å tvile på, særlig etter en observasjon i 2014. Vi var enda en gang på tur til området rundt Bajkalsjøen, og vi hadde nydelig vær. Målet for dagen var å vandre i fjella, heilt opp til der frosne elver ennå ikke hadde tint etter vinteren. Ei av elvene het Buguvek-elva på grensa til Okinsky-distriktet i Burjatia. Våren var overraskende varm, og vi måtte bruke solbeskyttelse for å ikke bli brent.

Området var spesielt, blant annet var det kjent for en sjelden hvit form av *Rhododendron parvifolium.* Dessverre var vi der en måned før blomstring, så den fikk vi ikke se. Men det var mange andre rhododendron langs elvebreddene, og jeg ble overraska over å oppdage at *R. dauricum* her hadde mange blad hengende på etter vinteren, stikk i strid med den vanlige beskrivelsen i litteraturen.

Fig. 10 og 11 *Rh. dauricum* med blad selv etter en vinter

Fig. 12 og 13 Typisk vårlandskap i det sørlige Sibir. Fra de østlige Sajan-fjella i 2014

Selv om det var vår, drøyde vinteren med å slippe taket. Vi så flere blomstrende rhododendron med fersk nysnø på blomstene. De slo meg at plantene på et slikt sted trenger en slags beskyttende mekanisme som kan motstå slike seine snøfall i blomstringstida. Og Rhodorastra-artene har jo nettopp blomster som tåler litt frost uten at de blir ødelagt.

Rhododendron ledebourii

I de følgende åra reiste vi mange ganger gjennom fjell i det sørlige Sibir, og på en av turene kom vi over *Rhododendron ledebourii,* en nær slektning til daurian-rhododendron (dette er en oversettelse av det russiske navnet på *R. dauricum*). Før 1952 ble *R. ledebourii* ansett for å være en variant av *R. dauricum,* men det året publiserte Antonina Poyarkova, en av de sentrale forfatterne av 30-bindsverket *Flora of the USSR*, en artikkel der de to for første gang ble definert som ulike arter, og hun valgte navnet *Rhododendron ledebourii.* Det var da antatt at ledebour-rhododendron var endemisk til fjellområder i Altaifjella, og ikke hadde utbredelse inn i områder der *R. dauricum* vokser.

Rhododendron ledebourii vokser generelt høyere oppe enn *R. dauricum* som først og fremst er en skogsplante, noe som har gjort den både mer kjent og populær. For å få se *R. ledebourii* i blomst, må en begi seg høyere opp i fjella, noe mange gjør hver vår, nettopp for å få oppleve dette.

Vi vet fra litteraturen at de viktigste trekka vi bør undersøke for å skille rhododendronarter er bladform, størrelsen på blomstene og hvor lenge blada sitter på. I bøkene skiller man tradisjonelt *R. ledebourii* og *R. dauricum* på at den første er delvis vintergrønn, mens den andre er beskrevet som helt løvfellende. Videre at *ledebourii* har litt større blomster enn *dauricum.* Nyere undersøkelser har imidlertid slått fast at disse forskjellene ikke er så klare som tidligere beskrevet. Det som skiller dem mest, er utbredelsesområdet som ikke overlapper hverandre. Det er også tydelig at det innenfor en enkelt bestand av hver av disse artene er store individuelle forskjeller, særlig om de er løvfellende eller delvis vintergrønne. Ellers kan nevnes at ulike bestander av *Rhododendron ledebourii* har større variasjon seg imellom enn *R. dauricum* har, trolig fordi de er spredt over flere ulike vekstmiljø.

Konklusjonen på dette blir at det å identifisere *Rhododendron ledebourii* som en egen art, ikke kan forsvares. De fleste moderne forskere anser nå *R. ledebourii* som en lokal variant av *Rhododendron dauricum* på grunn av tilpasning til ulike vekstmiljø.

Uansett, begge plantene er enkle å dyrke i en hagesetting, og de stiller ikke store krav til voksested eller jordforhold. Begge artene har vokst i min hage i mange år og gleder med hver vår med sikker blomstring.

(Oversetters anmerkning: I Norge, og særlig i områder av landet med tidlig vår, har alle Rhodorastra-artene en tendens til å komme så tidlig i blomst at blomstene ofte ødelegges av frost etter kort tid.)

Rhododendron sajanense

For å kunne bli kjent med enda en Rhodorastra-art reiste vi våren 2021 til et område i Sajan-fjella som vi tidligere ikke hadde besøkt. Vi var først innom byen Abakan før vi dro videre inn i Khakasia-republikken og til et område som kalles Shushensky Bor nasjonalpark. Den er plassert så midt på det eurasiske kontinentet som det er mulig å komme, og klimaet er deretter. Sommertemperaturene kan stige til over 40 grader, og på vinter kan kvikksølvet krype ned mot -50. Stedet er normalt også veldig nedbørfattig. Vi hadde leid et stort hus med en god ovn. Vi hadde hatt mye regn på vegen dit, men nå kunne vi få tørka alle klærne før vi kunne begynne å utforske området.

Fig. 14, 15, 16 *Rhododendron ledebourii* i skråninger i Altaifjella Foto: Forfatteren og Svetlana Kazina

Fig. 17 *Rhododendron ledebourii* i Altaifjella

Neste dag, på vei opp i de vakre Borus-fjellene (2318 m) fikk vi øye på noen blomstrende planter på god avstand. Det var *Rhododendron sajanense.* Dette er en art som er beskrevet så nylig som i 2017. Arten er endemisk i de vestlige Sajan-fjella. Den vokser bare i Borus-fjellene og nær det store Sayano-Shushenskoye-vannreservoaret.

Rhododendron sajanense er en opptil fem meter høy og delvis vintergrønn busk. Stammediameteren kan bli opptil 10 cm. Den skiller seg fra de nær beslektede artene *sichotense* og *ledebourii* på at den har nakne skudd (uten små hår), er en mye større plante og har brunrosa bark. Fra *R. dauricum* kan en skille den på vekstform, generell størrelse, ulike mengder kjertelhår på blada og noe ulik blomsterform.

Denne arten er altså påfallende mye større enn den nærmeste slektningene i underseksjon Rhodorastra. Mens for eksempel *R. ledebourii* normalt er fra 1,5–2 meter, kan *R. sajanense* bli opptil fem. Det er videre interessant at det er *R. sichotense* som ut fra en sammenligning av karaktertrekk, er nærmest i slekt med *R. sajanense* av alle Rhodorastra-artene, enda det er disse to som vokser lengst unna hverandre! Billedlig kan vi si at *R. sajanense* vokser på øyer, i den forstand at den ikke vokser sammen med noen av de andre nærbeslekta Rhodorastra-artene. Det kan se ut som at den har fått utvikle seg uten påvirkning av andre rhododendronarter. Et påfallende trekk var også at plantene vokste både i skog med overhengende trær og ute i åpent lende.

Vi var veldig fornøyde med at vi hadde funnet denne sjeldne arten akkurat i blomstringstida. Foreløpig er det svært få botanikere som har fått oppleve det.

Fig. 18 og 19 *Rhododendron sajanense* i fjellskråninger i det vestlige Sajan-området, 2021–2023

Fig. 19

Fig. 20 og 21 *Rhododendron sajanense* med Borusfjella i bakgrunnen, 2021

Fig. 21

Rhododendron mucronulatum,
For å bli kjent med nok en art underseksjon Rhodoastra måtte vi reise betydelig lenger, til de absolutt østligste delene av Sibir, heilt til Stillehavskysten. Målet var å finne *Rhododendron mucronulatum,* planten som pynter fjella her med skyer av rosa blomster sist i april og inn i mai hver vår. Lokalbefolkninga flytter slike busker inn i hagene sine i dette området, men vi var ute etter å se de ville plantene.

Rundt byen Vladivostok er det små koller og fjell. En av disse var Kholodilnik-høyden på 258 m. Fra der er det god utsikt over byen og samtidig til blomstrende rhododendronbusker ned langs sidene.
R. mucronulatum blomstrer som *R. dauricum* oftest på nakne greiner. Blomstene er i flere farger, lillarosa, purpurrød og også noen hvite. Etter det jeg kunne se, må *Rhododendron mucronulatum* ha den største variasjonen i blomsterfarger av alle Rhodorastra-artene. Den skiller seg ellers fra *R. dauricum* ved å ha større blomster med mindre åpen og oppdelt krone, og med kronblad som overlapper hverandre der de møtes. Videre med større knopper med lengre stilker og spissere blad som nesten alltid har dotter med ulik tetthet av bustete hår.

Rhododendron mucronulatum ble beskrevet av botanikeren Nikolai Turchaninov i 1837. Han skilte den fra *dauricum* på forskjeller i blomsten og de ulike habitatene de vokste i. Botanikere som S.I. Maksimovich, V.L. Komarov og E.A. Bush holdt fast ved at *R. mucronulatum* var en varietet av *R. dauricum* og ikke en egen art. I ettertid har likevel Turchaninovs synspunkt vunnet fram.

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 22-25. Blomstrende *Rhododendron mucronulatum.* Skogslier i Primorskij Kraj. Foto: av forfatteren og Olga Boshnyak

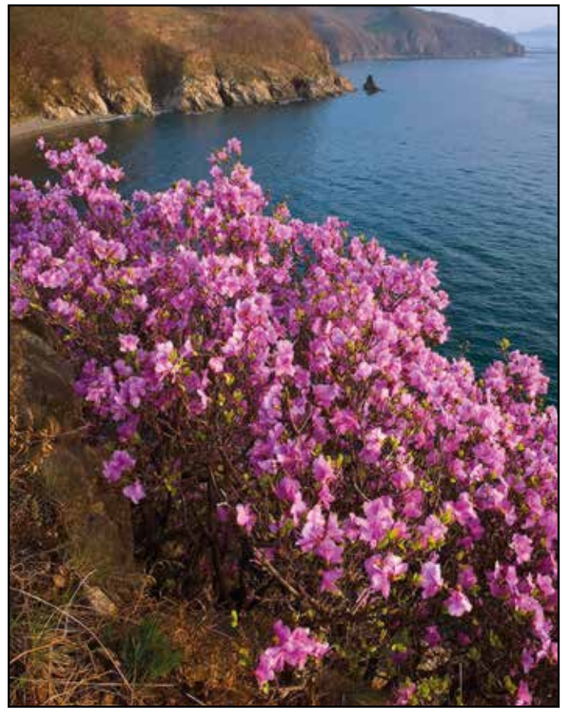

Fig. 26, 27, 28 *Rhododendron sichotense* ved kysten til Japanhavet

Fig. 27

Fig. 28

Vi har reist til Primorskij-territoriet flere ganger, både som turister og med grupper av botanikere. Dette er et område med endeløse fjellvidder langs kysten av Japanhavet. Mer enn 70 % av området består av fjell, særlig det sentrale Sikhote-Alin-massivet med høyder opp til 1932 meter, med Anikfjellet som det høyeste i Primorskij-territoriet. De østlige skråningene er bratte og sterkt oppsprukne, og landskapet vitner tydelig om tidligere tiders jord- og steinskred.

Rhododendron sichotense

Sikhote-Alin er kjent som hjemlandet til amurtigeren, det største dyret i kattefamilien. Den første som beskrev naturen i det midtre Sikhote-Alin, var den russiske oppdageren og forfatteren V. K. Arsenye, på begynnelsen av 1900-tallet. Området var til da regna som en hvit flekk på kartet, men gjennom flere ekspedisjoner fra 1902 til 1910 ble det beskrevet og etter hvert kjent. Arsenjev la særlig vekt på de spesielle skogene i fjellområda som han omtalte som «Den fantastiske skogen». I dette området er det vi møter enda en Rhodorastra-art i den såkalte Dauricum-gruppa – ***Rhododendron sichotense.*** Denne ble i 1952 definert som en ny og selvstendig art av botanikeren A. I. Poyarkova.

Denne arten er nærmest beslekta med *R. dauricum* og *R. mucronulatum*, men skiller seg fra disse ved at den er vintergrønn, og at blada ikke faller av før nye skudd begynner å skyte ut neste vår.

Det har gjennom tidene vært mye diskusjon rundt artskomplekset *dauricum – ledebourii – sichotense.* At disse artene er nær beslekta, er det ingen tvil om. Men om det virkelig er tre arter, eller om det kun er variasjoner innen en og samme art, har det vært vanskelig å få et svar på som alle kan enes om. Det sier vel også sitt at de blant russiske botanikere ofte omtales som bare som Dauricum-gruppa. Det antas som sikkert at de tre artene har utvikla seg fra en felles stamfar, og at de har spredt seg fra vest mot øst. Videre mener de fleste at den felles stamfaren må ha ligna mest på dagens *Rhododendron dauricum.* I løpet av denne «flytteprosessen» har de okkupert ulike områder, noe som har ført til at de nå i stor grad vokser atskilt fra hverandre. De fleste som skriver om disse artene, nevner alltid at de er nær beslekta, men konkluderer på ulike måter.

Noe som gjør denne diskusjonen enda mer komplisert, er at det finnes enda en mulig Rhodorastra-plante i det østlige Russland med uklar status. Dette er en delvis hvitblomstrende rhododendron som av noen kalles for *Rhododendron bobrovii.* Den ble funnet og beskrevet så seint som i 2001 i de vestlige skråningene av Snezhnayafjellet i Chuguevskij-distriktet i området Primorskij Kraj. Ikke alle plantene i området er hvitblomstrende, men særlig på Snezhnayafjellet har mellom 10 og 30 % av plantene hvite blomster. Noen mener at dette er en hvit form av *Rhododendron sichotense,* mens andre antyder at det dreier seg om albinisme. Det siste er ulogisk da albinisme hos planter og dyr aldri kommer opp i en så stor prosent av bestanden. De hvitblomstrende plantene blomstrer 5–10 dager tidligere enn de med rosa blomster. For øyeblikket står spørsmålet om de hvite Rhodorastra-blomstene ubesvart.

(Oversetters anm.: I det nyeste rhododendronverket, *Temperate Rhdododendrons*, står følgende:
«En russisk studie i The Russian Journal of Genetics fra 2012 av den genetiske variasjonen mellom de fire Rhodorastrum-artene [*R. sajanense* var da ikke kjent.] konkluderte med at alle var distinkt forskjellige og må betraktes som klart atskilte arter.»)

Når jeg skal oppsummere denne teksten om de russiske Rhodorastra-artene, vil jeg poengtere at selv om de er utfordrende å plassere i systematikken, er de utmerkede planter som fortjener en synlig plass i hagene, og som dessuten er foreldre til flere svært vakre hybrider. Personlig har jeg prøvd å samle så mange av disse plantene som mulig i min egen rhododendronsamling. Flere av disse klarer seg godt selv i det utfordrende klimaet her jeg bor i byen Kirov, dypt inne i det vestlige i Russland. Her er en liten bildekavalkade fra min egen hage:

Fig. 29 *Rhododendron bobrovii* Foto: D. Vrishch

Fig. 30 *Rh.* 'Weston's Pink Diamond'

Fig. 31 *Rh.* 'April Gem'

Fig. 32 *Rh.* 'Joachim Reich'

Fig. 33 *Rh.* 'Anna Baldsiefen'

Fig. 34 *Rh.* PJM Group

Fig. 35 *Rh.* 'April Reign'

Fig. 36 *Rh.* 'April Rose'

Fig. 37 *Rh. ledebourii*, wild selection

Helt til slutt vil jeg nevne tre varieteter av Rhodorastra-arter som ikke vokser i russisk natur, men som trives godt i min egen hage. Det gjelder koreanske og japanske planter som *Rh. dauricum* var. *nana, Rh. mucronulatum* var. *ciliatum* og *Rh. mucronulatum* var. *taquetii*. Alle disse er vakre planter som våkner til liv så snart snøen forsvinner og her blomstrer sammen med snøklokkene. De minner oss da på at langt i øst, i et land med harde vintrer og iskalde vinder er skoger og fjellsider i ferd med langsomt å skifte til rosarøde farger når Rhodorastra-artene blomstrer. Den lenge etterlengta sibirske våren er på vei.

Litteratur

1. Poyarkova A.I. Genus Rhododendon L. // Flora of the USSR. - L., 1952. Vol. 18. pp. 31-61.
2. Vologdina O. S. Form diversity of Rhododendron sichotense Pojark. (Ericaceae) in the Primorsky Territory // Komarovskie readings. - Issue LIV. - Botanical Garden-Institute of the Far Eastern Branch of the Russian Academy of Sciences, Vladivostok, 2007.
3. Vrishch D.L. High-mountain endemic of the Sikhote-Alin Rhododendron Bobrova // Vestnik VSU, Series: Geography. Geoecology, 2010, No. 2.

Vårrapport
- frå ein H4-samlarhage i Sør-Vest

Tekst og foto: Jakob Roalkvam

Fig. 1 *Rh. fulgens* og *Rh. calophytum* var. *openshawianum* 30.03.2024

Fig. 2 *Rh. praevernum* x *Rh oreodoxa var. fargesii* 31.03.2024

Fig. 3 og 4 *Rh. strigillosum* 10.04.2024

1. Særs tidleg og rik rhododendron-bløming i år.

Me skriv 10. april i Hestakrono på Suldalsosen, midt i Suldalsdalføret i det nord-austre hjørnet av Rogaland. Rhododendronbløminga er godt i gong. Det starta alt seint i mars med at den staselege *Rh. fulgens* bråtta var oversådd av kompakte, mørk raude blomsterstandar. (Fig. 1) Like ved sida var nokre eksemplar av ei frøplantekrysning av *Rh. praevernum* × *Rh. oreodoxa* (Fig. 2) (frå frølista til The American Rhododendron Society nr. 70 2004) i gong på same vis medan eit par store paraplyforma utgåver av *Rh. calophytum* var. *openshawianum* alt stod med store blomsterknuppar klare til å falde seg ut (Den danske Rhododendronforening si frøliste nr. 221 frå 2009, frøgjevar Ole Jonny Larsen). Me er alt nå nesten freista til å slå fast at denne våren vil vere den beste for tidlegblømande rhododendron i dei vel 25 åra me har halde på med denne planteslekta mellom fjellknausane. Me ser eit ti-tals artar og nokre frøplanter av ymse opphav som alt er i full bløming eller er i ferd med å springe ut. Det er mest slik at me lurer på om folk me har avtalt besøk frå – så vel som tilfeldig forbipasserande – vil komme for seint til blomstringsfesten denne våren.

Nokre spørsmål eg difor har grunna litt på nå i vår er:

- Kva kan vere bakgrunnen for at nett denne våren framstår som så spesiell i vårt område?
- Korleis har våren og bløminga arta seg i ein erfaringsmessig kritisk periode frå slutten av mars til 10. april 2024?

Kva artar og sortar har teke del i denne vårlege «katt-og-mus-leiken» mellom Kong Vinter og våryre rhododendron?

- Kva kan me seie om tidlegblomstrande rhododendron for område som ikkje reknast til dei aller mest gjestmilde for rhododendron, dvs. til dømes H3–H5 for dei som kjenner Hageselskapet sin områdeklassifikasjon?
- Og meir allment: Kva vekt bør ein samlar av rhododendron leggje på forventa blomstringstidspunkt? Er tidlegblømande artar og sortar verd å samle på også for oss som held til i dei noko mindre gjestmilde strok av Norge?

2. Referanse til tidlegare artiklar i *Lapprosen* om dette emnet.

Gode startpunkt for temaet er «Tidligblomstrende rhododendron – en dugnadsartikkel», *Lapprosen* nr. 2–2020, følgt opp av Per Magnus Jørgensens artikkel « Flere tidlige vårgleder» i *Lapprosen* nr. 1–2021. Me kan også nemne Børje Malmgren sin omfattande gjennomgang av tidlege lepidote artar – hovudsakleg i underseksjonen Rhodorastra – i *Lapprosen* 1–2014. I dei to førstnemnde artiklane er *Rh. fulgens* omtala mellom «De tidlige – som nesten alltid fryser», medan *Rh. oreodoxa* var. *fargesii* og *Rh. calophytum* reknast til «de sårbare som fryser litt for ofte.» (Ole Jonny Larsen). Omtalen Egil Valderhaug gav av *Rh. pudorosum* som tidlegblomstrande knyter denne til ein av desse kategoriane. Reidar Heimvik og Svein Erik Tønnessen trekkjer fram *Rh. strigillosum* som ein viktig tidlegblømande art.

Fig. 4

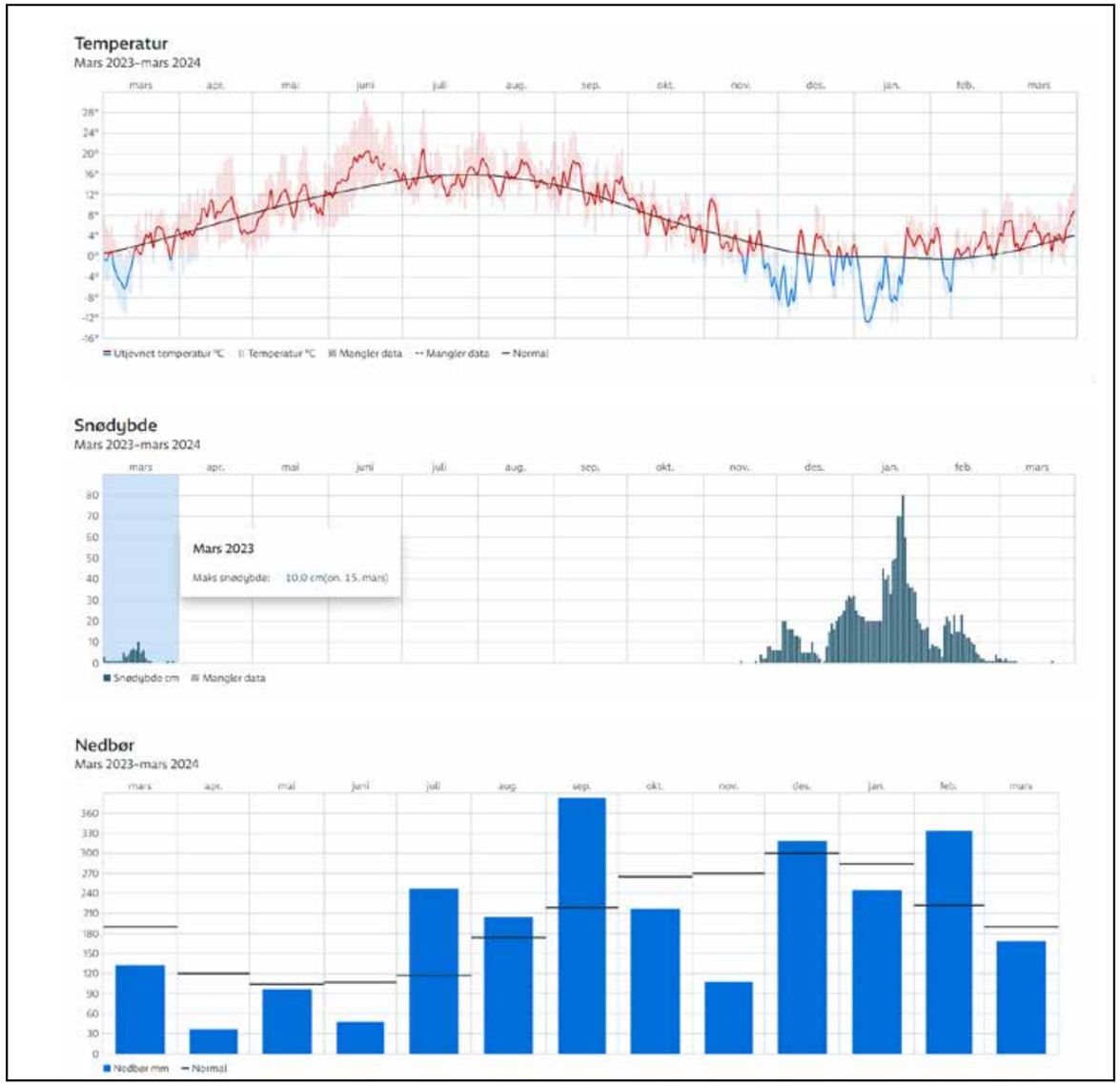

Fig. 5 Meteorologiske data for Sauda mars 2023 til mars 2024

Me kan for det første slå fast at desse fem relativt vanlege artane i samlarhaga er fullt ut herdige også i vår H4-hage. Dei har greidd seg utan nemnande vinterskade gjennom 15–20 år på blomsterknuppar så vel som bladverk. Det vert gjerne vertilhøva i mars og april som avgjer om bløminga til desse artane kan reknast som vellukka eller ikkje. Eg må nok vedgå at denne svært ofte vert prega av vårfrost. Snøfall er – som vist nedanfør – i seg sjølv ikkje eit like stort problem. Eit særskilt problem i vårt område med til dømes *Rh. strigillosum* (og primærkrysninga *Rh. hunnewellianum* × *Rh. strigillosum*) er likevel at den litt for tidlege nyveksten er utsett for vårfrost. Remontering kjem dermed ofte for seint til å setje blomsterknuppar for påfølgjande år. Utslag av dette er at *Rh. strigillosum* kan ha god bløming litt nede i busken , men lite eller inkje på toppen (sjå Fig. 3 og 4). *Rh. hunnewellianum* × *Rh. strigillosum*, som har bløymt rikeleg tidlegare, nøydde seg i år med eit par blomsterstandar langt nede i busken. Det skuldast sikkert frost på tidleg bladvekst i april i fjor.

Det er i år ikkje noko spennande å melde herfrå når det gjeld tidleg bløming på lepidote artar og sortar. Me har for det første få av desse då terrenget (sol/skugge) ikkje har vore veleigna før nå. Dei få sortane me har, som er kjende for tidleg bløming, t.d. *Rh. dauricum* / *Rh. ledebourii* og *Rh. mucronulatum* viser underleg nok ingen teikn til tidleg bløming i år.

3. Det vermessige/klimatiske bakteppet

Vår hage på Suldalsosen ligg i H4-sone i Hageselskapet sin gjeldande klassifikasjon. Korvidt denne klassifikasjonen fell saman med t.d. britisk klassifikasjon (RHS, Cox) stridest visstnok dei lærde om. Mi personlege røynsle er at eg kan feste lit til den-

Fig. 6 Klosterklokker 29.03.24

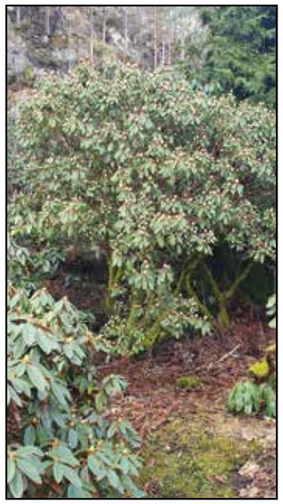

Fig. 7 *Rh. oreodoxa* var. *fargesii* 29.03.2024

Fig. 8 *Rh. flinckii* 30.03.2024

ne klassifiseringa når det gjeld rhododendron og toleranse for gjennomsnittleg førekommande minimumstemperatur for vårt område. Dvs. at eg helst ser at ein art eller sort eg vurderer å prøve ut, er hardfør i H4-område eller til naud H3–H4. Vanleg – eller gjennomsnittleg – minimumstemperatur vinterstid er normalt rundt -15 til -16 grader C hjå oss – kanskje ned mot -17 enkelte år.

Så er det slik at veret det enkelte år – og då særleg *temperaturen* i mars–april – kan *veksle svært mykje* og påverke korleis våre rhododendron trivst og bløm er. Dei to andre viktige parametra eg har festa meg ved, er *snødekke i vintermånadene* sett saman med temperatur og *fordelinga av nedbør* gjennom året. Min enkle hypotese er t.d. at me kan forklare den særs rike bløming i vår med korleis nedbøren kom året før saman med verstatistikk dei siste 12–13 månadene. Arne Ødegård betrudde meg ved eit høve at gartnarbransjen gjerne tørkestressar salgsplanter av rhododendron i særskilde

Fig. 9 *Rh. pudorosum* 31.03.2024

tidsrom for å gi mest mogleg blomsterknuppar på salsplanter for det kommande året. Naturlegvis kan dette fenomenet også opptre i naturen utan vår hjelp. Her i sør-vest er det til og med svært vanleg at me kan ha ein lengre periode i turraste laget i mai–juni – sjølv om årsnedbøren mange stader er over 2000 mm i gjennomsnitt.

Næraste stad med detaljert værstatistikk i same klimasone er Sauda. Då Suldals-dalføret ligg like sør-aust for Sauda og litt unna fjorden, må me leggje til grunn litt større temperaturmessige ekstremverdiar (både maksimum og minimum) samt litt mindre nedbørsmengder. Frå Meterologisk institutt kan me hente grafar over temperatur, nedbør og snødjupne for perioden mars 2023 til mars 2024 for Sauda. (Fig. 5)

Det eg særleg legg merke til frå desse grafane er at

- Februar–mars 2024 hadde vesentleg kortare periodar med minusgrader enn tilsvarande periode i 2023.
- Frostperioden vinteren 2023–2024 var nokså samanhengande frå midten av november til litt ut i februar, og fall saman med eit godt snødekke.
- Temperaturar i perioden juni–september godt i overkant av langtidsnormal medan nedbør også var godt over normalen for juli–september.
- Juni 2023 var temmeleg tørr og varm med under 50 % av normal nedbør.
- Perioden oktober–november 2023 var klart tørrare og litt kjølegare enn normalt på våre kantar.

Dei to førstnemnde observasjonane synest vere gode forklaringar på at me har hatt vesentleg mindre vinterskade på rhododendron denne vinteren enn vanleg og svært tidleg frostfri grunn, som i kombinasjon med ein stabilt mild mars månad i år også framskundar rhododendronbløminga. Dette siste er i kontrast til H3-H4-område på Austlandet som i år opplever ein vesentleg seinare vår med frost i bakken. Andre år kan dette tilhøvet aust-vest vere heilt motsett.

Ein tørr og varm juni 2023 i samspel med ein nedbørsrik og varm juli-september har eg festa meg ved som viktigaste forklaring på uvanleg rik knuppsetting og bløming av rhododendron her vestpå denne våren. Om veret i oktober–november har

Fig. 10 *Rh. pudorosum* 03.04.2024

Fig. 11 *Rh. fulgens* 04.04.024

Fig. 12 *Rh. calophytum* var. *openshawianum* 04.04.2024

Fig. 13 *Rh. calophytum* var. *openshawianum* 10.04.2024

Fig. 14 *Rh. pachysanthum* × *Rh. forrestii* var. *repens* 05.04.2024

hatt noko å seie for plantetrivselen, er eg meir usikker på, men det kan godt hende at temperatur/nedbør då kan ha medverka til god avmodning av blad og blomsterknuppar. Det vil me særleg sjå utover våren på artar og sortar som erfaringsmessig har den uvanen å produsere mykje døde blomsterknuppar.

4. «Katt-og-mus-leiken» i rhododendron-hagen anno 2024 – ein liten biletkavalkade

Tidlegbløminga kan arte seg svært ulikt frå år til år i vår klimasone. Det mest vanlege er at telen i jorda i kombinasjon med låge temperaturar held bløminga tilbake også på tidlege sortar. Dette er gjerne ein fordel då me slik sparer oss for skade på blomstring i korte frostperiodar. Våren 2024 er eit klart unntak frå dette mønsteret. Februar enda med lite tele i jorda. Ein stabil og mild mars månad gjorde dermed uvanleg mange artar og sortar klar til bløming.

Før frosten og snøen

Hjå oss startar gjerne blomstersesongen med at klosterklokkene viser seg fram (Fig. 6). På heidersplass, solrikt og sør-vest-vendt med direkte sikt frå kjøkkenvinduet står *Rh. oreodoxa* var. *fargesii* frøsådd i 2002 av frø frå Den danske Rhododendronforening 2001-liste (Fig. 7). Planta nærmar seg 4 meter høg og er mest like breid og er oversådd med blomsterknuppar på ein måte eg aldri har sett maken til før. *Rh flinckii* (sjå *Lapprosen* nr 2–2023) står diverre meir bortgøymd i ei nordvendt skråning, men er ein sikker tidlegblømande art i ferd med å opne seg den 30.3. (Fig. 8). Nordvendt oppunder fjellet står samstundes *Rh. pudorosum* klar til å springe ut (Fig. 9). Vervarsla for vårt område er gode , så alt tyder på ei perfekt vårbløming.

I frost og snø

Men litt som lyn frå klar himmel kjem eit stormsenter snikande inn frå Sør-Sverige og Sørlandet med 1 til 2 minusgrader C natt til 3. april etterfølgt av 15 cm snø 4.–6. april. Blomane på *Rh. pudorosum* set definitivt ikkje pris på dette (Fig. 10). Det går tilsynelatande betre med *Rh. fulgens* (Fig. 11) sjølv om blomane her er heilt utsprungne på dette tidspunktet. *Rh. calophytum* var. *openshawianum* (Fig. 12, Fig. 13) og ei førstegangsblømande frøplante av *Rh. pachysanthum* × *Rh forrestii* (Frø nr. 1 frå Den danske Rhododendronforening 2019 sådd hausten 2020, Fig. 14) i «ballongstadiet» ser ut til å tole litt av både frost og snø.

Fig. 15 *Rh. oreodoxa* var. *fargesii* 10.04.2024

Fig. 16 *Rh. wallichii* × *Rh. oreodoxa* 10.04.2024

«Frost og sne de måtte fly, her er sol og glede..» … for det aller meste

Den 7. april har snøen smelta og regna bort, så me kan gjere opp status i hagen. *Rh. oreodoxa* var. *fargesii* held fram med å springe ut og dominerer nå «sitt» område fullstendig med einestående blomsterprakt (Fig. 15). Det same gjeld samlinga av nokre 3–4 meter høge eksemplar av *Rh. wallichii* × *Rh oreodoxa* (?) (frøsådd 2002 – ARS nr. 12) og utplanta mellom 100 år gamle furutre (Fig. 16). På *Rh. strigillosum* og eit par frøplanter av krysninga *Rh. pachytrichum* × *Rh. strigillosum* (frø frå ARS nr. 500 2005) (Fig. 17) har blomane takla minusgradene og snøen godt. *Rh. strigillosum* er forresten ein gjengangar i kryssingsforsøka som har resultert i mange fine, tidlegblømande planter i vår hage. Endå ein Maculifera-art, *Rh. ochraceum* (Fig. 18) gjer seg klar til bløming. I same rennet må me nemne krysninga *Rh. pachysanthum* × *Rh. lanatoides* (frø frå Den danske Rhododendronforening 2011 nr. 271 ved Claus J Staune). Dersom eg nå skulle peike på ei einaste frøplante i vår hage som er verdig til oppformeiring, så måtte det bli denne (Fig. 19, Fig. 20). Planta ser ut til å ha arva blomsterform og farge frå mor og bladform/indument samt tidleg blømingstidspunkt frå far – ein perfekt kombinasjon! Me har også ei interessant krysning med *Rh. principis / vellereum* × *Rh. lanatum* frå same frøliste og frøgjevar (Nr. 273 –2011, Fig. 21). Til sist vil eg nemne ein mystisk førstegongsblømande frøplante der *Rh. hodgsonii* skal vere mor, men der farskapet er førebels ukjent. Det vert spennande å følgje med på korleis denne ter seg fullt utfalda (Fig. 22).

Fig. 18 *Rh. ochraceum* 10.04.2024

5 Konklusjonar

Slik rhododendronbløminga har falda seg ut til nå i 2024, har dei tidlegblømande artane og sortane greidd seg gjennomgåande svært godt og er eit stort aktivum for ein hage som vår i H4-klima på Vestlandet. Sjølv om denne sesongen hittil har starta tidlegare og rikare enn vanleg, er det ingen tvil hjå meg om at tidlege sortar fortener sin plass også hjå oss. Når ein skal velje plantemateriale – enten det er i hagesenteret eller frå ei frøliste – er omtalen av artar og namngjevne sortar i rhododendronlitteraturen som regel til å stole på. Når det gjeld frøplanter med to eller fleire artar involvert, er det berre møysommeleg opparbeidd røynsle som gjeld. Ved å studere blomstringstidspunkt i litteraturen let det seg gjere å komponere ei plantesamling med bløming frå februar–april (avhengig av herdighetssone) til utpå hausten. Når det gjeld bløming i juni og utover, vert det mest eit spørsmål om estetisk smak og i kva grad ein ønskjer å blande rhododendron inn i eventuell hovudbløming i hagen elles.

Fig.17 *Rh. wallichii* × *Rh. oreodoxa* 10.04.2024

Fig. 19 *Rh. pachysanthum* × *Rh. lanatoides* 10.04.2024

Fig. 20 *Rh. pachysanthum* × *Rh. lanatoides* 09.04.2024

Fig. 22 *Rh. hodgsonii* × ukjent 10.04.2024

Fig. 21 *Rh. principis / vellerum* × *Rh. lanatoides* 10.04.2024

Nye medlemmer

Vi ønsker følgende nye medlemmer velkommen i foreningen:

Grete Andersen Braut	Jærvegen 437	4352 KLEPPE
Eva Storholt Haugen	Arneborgveien 4	1435 ÅS
Anna Hilvervik	Ekenäsvägen 4	546 72 MÖLLTORP, SVERIGE
Jan Jelmert Jorgensen	Niels Juelsgate 42	0257 OSLO
Elin Kamstad	Malangsveien 349	9055 MEISTERVIK
Knut Meisland	Skarabakken 10	4338 SANDNES
Bodil Damgard Petersen	Lervangen 8, Tyvelse	4171 GLUMSØ, DANMARK
Jan Georg Sverdrup	Levretoppen 5	1346 GJETTUM
Heideros Udø	Utsognvegen 583	4645 NODELAND
Anna Wiselka	Tolfhusveien 9 B	1825 TOMTER
Knut Are Aas	Møllefaret 70 B	0750 OSLO
Lars Arne Åsheim	Stens vei 6	1738 BORGENHAUGEN

Möte med *Rhododendron caucasicum*

Text och bild: Sture Bengtsson

Georgien verkade spännande, men jag hade nog inte trott att jag skulle besöka landet redan 2022. Men så frågade en vän om jag ville hänga med. Karin hade besökt landet ett par gånger tidigare och skulle denna gång studera artsammansättningar på ängar i Kaukasus till en doktorsavhandling. Karins vän Nina hängde också med.

Fig. 1 *Lilium monadelphum* aff blommade vackert på ängarna runt 2000 m

Fig. 2 *R. luteum* på en äng nära trädgränsen ca 2000 m ö h på Chiora

Vi landade i huvudstaden Tbilisi den 4 juli. En missad flyganslutning för Nina gjorde att Karin och jag i väntan först gjorde en improviserad dagstur med vår hyrbil. Vi tog då vägen rakt norrut från Tbilisi mot den ryska gränsen och vände tillbaka när vi nått Stepantsminda, efter att ha passerat dels ett pass på 2370 m och många mil av lastbilar som stod på kö för att komma in i Ryssland. Detta är den snabbaste vägen från Tbilisi upp i de höga bergen i Stora Kaukasus och här lär finnas goda möjligheter för vandring på sommaren och skidåkning på vintern. Turen bjöd på vackra vyer av mäktiga berg och vi såg en del blommande växter nära vägen men inga *Rhododendron*.

När vi alla lite senare var samlade i Tbilisi, tog vi oss med hyrbil till det lilla samhället Oni som ligger vid floden Rioni. Vi hade nu åter tagit oss till de höga bergen i Stora Kaukasus i norra delen av landet, men denna gång strax väster om Sydossetien som kontrolleras av Ryssland. Det tog betydligt längre tid att ta sig hit, men Karin hade varit här tidigare och hade knutit kontakt med en trevlig familj i turistbranschen. Sonen i familjen, Nika, talade engelska och organiserade. De hjälpte oss med hemlagad mat, chaufför och tips på platser att ta oss till. En annan fördel var att vi slapp undan de stora turistskarorna.

Vår chaufför i Oni var skicklig på att ta oss upp på bergen med sin sovjetiska terrängbil av märket Oas. Det gjorde att vi kunde komma till miljöer på olika berg runt om byn och hinna utforska trots att vi bara stannade några dagar. Gocha kunde ingen engelska, men väl ryska och tack vara Ninas språkkunskaper, kunde vi göra oss någorlunda förstådda.

Redan på vår väg till Oni hade vi kommit förbi en del spännande natur. Bland annat en skog vid en reservoar på 1200 m höjd med orientbok *Fagus orientalis*, nordmannsgran *Abies nordmanniana*, järnek *Ilex colchica*, kaukasisk murgröna *Hedera colchica* och guldazalea *Rhododendron luteum* (som dock inte var i blom) och kaukasiskt blåbär *Vaccinium arctostaphylos*. Kontrasten var stor då vi strax innan passerat genom ett till delar förfallet industrisamhälle.

Dagarna i bergen var mycket intressanta. Första dagen följde vi floden uppströms och fick åka upp genom den lilla byn Chiora och vidare upp på berget med samma namn. Detta ligger nordost om Oni. Utsikten på omkringliggande landskap var imponerande. Topparna norr om utgjorde gräns mot Ryssland och var kring 4000 m höga och delvis inbäddade i moln. Vi kom själva upp till ca 2450 m ö h denna dag.

Vi spanade hela tiden av vegetationen, och det blev täta stopp för utforskning till fots. Det blommade bitvis otroligt mycket på ängarna här. Det stack upp gula liljor ur havet av andra blommor nära trädgränsen ca 2000 m ö h. En av våra floror angav att det skulle finnas 3 olika arter medan en annan menade att de knappast gick att skilja åt. Vi kan kalla dem kaukasisk lilja, *Lilium monadelphum*. Häftigt att få se dem på sin naturliga växtplats.

Kring 2000 m ö h såg vi *Rhododendron luteum* i blom. Den växte både som undervegetation i skogen, särskilt i kanterna, och ute i det fria som buskage på ängarna nära trädgränsen. De hade antagligen blommat ett tag, men jag var glad att få se så pass mycket blommor på dem 7. juli. Vi såg en viss variation på azaleornas bladfärg där några ute i soliga lägen var rödfärgade. Vi fann även buskar av *Vaccinium arctostaphylos* med ljusrosa till röda blommor.

Fig. 3 Kaukasiskt blåbär *Vaccinium arctostaphylos* med röd blom nära buskar av *R. luteum*

Högre upp, och ända upp över 2450 m växte *Rhododendron caucasicum* i enorma mattbildande buskage. De växte tydligt på de nordvända svalare sluttningarna till skillnad från *R. luteum* längre ner som kunde växa sydvänt. Och de blommade också! Mängden av dem gjorde starkt intryck. På håll såg buskarnas mörkgröna blad ibland nästan svarta ut som kontrast mot annan vegetation runt om. Bladen hade ett tunt kompakt indumentum, och blommorna var vita. *R. caucasicum* kan ha en variation i blomfärg men det samlade intrycket på detta berg var att blommorna var vita med små variationer. Jag utgår dock från att det fanns en variation här som jag inte hann uppfatta då mycket energi lades på den örtartade vegetationen runt om.

Fig. 4 Karin fotar ett hav av *R. caucasicum* första dagen ca 2450 m ö h

Fig. 5 *R. caucasicum* bildade imponerande stora mattor på Chioras nordsida ca 2400 m höjd

Fig. 6 Bladen av *R. caucasicum* med sitt tunna kompakta indumentum

Fig. 7 *R. caucasicum* på Chiora NO om Oni 2400 m

Arten utgjordes av kompakta buskar från några få decimeter höga upp till kanske maximalt 1 m.

I anslutning till *R. caucasicum* växte bland annat vanliga blåbär, *Vaccinium myrtillus*. Dessutom blommade flera örter, till exempel mängder av vackra vita *Anemone narcissiflora* och glansig klocklilja *Fritillaria latifolia* med mörkt färgade blommor som jag blev extra upprymd över att se. Vidare fanns här en vacker ljusgul *Primula ruprechtii* (?) och gulblommande jättesmörskålen *Trollius ranunculinus*. Det stack upp kraftiga blad av en nysrot, *Veratrum* sp. Jag fann även taklök *Sempervivum* sp. i anslutning men det var precis på toppen av en bergkam där den soliga sydsidan mötte nordsidan.

Fig. 8 *Anemone narcissiflora* var vanlig nära *R. caucasicum* på Chiora

Fig. 9 Vi såg även *Fritillaria latifolia* nära *R. caucasicum* på Chiora

Innan vi åkte ner från detta berg stannade vi för en välbehövlig picknick i det gröna. Här fick vi smaka på Gochas medhavda sprit som dracks ur kohorn. Vi utforskade också ängarna mer grundligt runt trädgränsen med blommande nämnda liljor,

Fig. 10 Sture med *R. caucasicum* och *Trollius ranunculinus* ca 2450 m (Foto: Karin Svensson)

Aquilegia olympica, *Betonica macrantha*, *Bistorta carnea*, *Linum hypericifolium*, *Heracleum leskovii*, *Campanula* spp. och orkidéer.

Väl hemma i Oni på kvällen serverades vi en överdådig middag med georgiskt vin och många goda rätter som vi inte hade en chans att orka äta upp.

Följande dag gjorde vi en utflykt till ett kalkberg en bit söder om Oni. Vi började med att köra ut på en äng med höga örter och sen gå en bit genom hög vegetation och sen längs ett vattendrag. Stora färska björnspår syntes i den fuktiga marken, och för säkerhets skull hade Gocha med sig ett gevär. Vi nådde så en fin grotta som Gocha guidade oss in i med ficklampor. Karin botaniserade i stället i högörtsfloran vid bilen.

Sen körde vi hela vägen upp till toppen av kalkberget Potskhvrevi, 2400 m ö h. Berget benämns även Tamar Dedopali's Rock på en karta. Berget stupade brant ner på norra sidan och var där oåtkomligt. Men det var ganska flackt upptill med en snäll lutning åt söder. Detta med ett undantag strax sydväst om toppen, där det på ett parti bildades en svag nordsluttning in mot berget. Just i denna sluttning växte också *R. caucasicum*. Runt om växte vitblommande *Anemone narcissiflora,* gulblommande *Pedicularis condensata* med mera. I närheten hittade vi några *Fritillaria latifolia*. Detta var en betydligt mindre och mer isolerad population av *R. caucasicum* än på Chiora, men åter spännande att se och fascinerande att de verkade växa lika bra på kalkberg. Detta är ju inte unikt, ta bara exemplet *R. hirsutum* i Dolomiterna.

Fig. 11 *R. caucasicum* på kalkberget

Denna population var likadan sett till växtsätt, under 1 m höga buskar i partier. De var också alla i stort sett vita, men här tyckte jag mig uppfatta en tydligare gräddfärg eller svag gul nyans hos vissa. Det syntes särskilt väl som kontrast till de vita *Anemone narcissiflora* som växte intill. Det gick även att hitta en svag rosa nyans i det vita hos någon, men det var mest beroende av olika färg på prickarna (gulgröna eller rosa-röd-bruna). Någon hade en svag rosa anstrykning på utsidan av blomkronan ner mot skaftet. Dessa observationer är för få och osäkra för att säga något säkert om skillnader hos *R. caucasicum* mellan de olika bergen.

Fig. 12 *R. caucasicum* med gulaktig ton på kalkberget

Fig. 13 *R. caucasicum* med rödbruna prickar på kalkberget

Det finns uppgifter om variation i blomfärg mellan olika populationer av arten i *The Encyclopedia of Rhododendron Species* (Cox & Cox). Bilder tagna av M.J.B. Almond visar där en gräddgul population i en dal vid berget Donguzorun som ligger en bit nordväst om området vi besökte. I boken visas även en rosatonad population i Baksan-dalen vid Europas högsta berg Elbrus (5642 m) på ryska sidan av Kaukasus.
Vi vandrade vidare ner för den soliga och blommande sydsidan av kalkberget och såg flera olika orkidéer vi ej sett tidigare, men även de kraftiga bladruggarna av mjölkklocka *Campanula lactiflora*. Jättevädd *Cephalaria gigantea* som ännu inte slagit ut, fanns här liksom på andra platser vi besökte. *Lilium monadelphum* och många av de andra arter vi sett på Chiora fanns även här.

Detta följdes av en intressant dag när vi utforskade floran inne i olika sorters skog på olika höjder sydost om Oni. Här sågs dock inga *Rhododendron*. Den fjärde och sista dagen i Oni gjorde vi åter en utflykt till högre höjd. Denna gång till en del av Shoda-Kedela-kedjan rakt norr om Oni. Vi blev skjutsade uppför berget så långt det gick och vandrade denna gång uppåt från trädgränsen ca 2000 m ö h på en sydlig utlöpare av kedjan. Förbi lilla toppen Jikhura (2331 m) till en mycket liten sjö med vacker utsikt upp mot toppen av Shoda (3609 m). Här fanns en liknande ängsflora vi sett på Chiora första dagen men kanske med ännu rikare blomning. *R. luteum* var vanlig här på nedre delen av sydsluttningen. Lite högre upp stötte vi på nätnäva *Geranium renardii* och nära lilla sjön topptibast *Daphne glomerata*. Nu var ju detta uppenbarligen fel sida av berget för att få se mer *R. caucasicum* men i den svaga nordsluttningen från toppen Jikhura stod det faktiskt några *R. caucasicum*. Blommorna jag lade märke till var vita.

Vi såg inga andra arter av *Rhododendron* på vår resa men nu var de ju inte heller vårt mål. Aktuella i Georgien är annars *R. ponticum*, *R. smirnowii* och *R. ungernii* som även finns i angränsande Turkiet i sydväst. För mig kommer minnena av de vackra bergen och rikt blommande ängarna att stanna kvar länge.

Det är sällan man ser *R. caucasicum* i odling, men hybriden 'Cunningham's White' är de flesta bekanta med. Den tillhör ju de vanligaste och används även som ympunderlag till andra hybrider. Den anges som en hybrid mellan *R. caucasicum* och *R. ponticum* var. *album* och det går lätt att se likheter i blomman och bladet med *R. caucasicum*. Kenneth Cox skriver att arten kan vara svår att få att trivas i odling. Det ska krävas god dränering och svala rötter. Cox & Cox anger i *The Encyclopedia of Rhododendron Spec*ies att arten i det vilda växer bra i relativt torr och mager jord som har lågt mullinnehåll. Jag har inte någon egen odlingserfarenhet av *R. caucasicum*, men jag odlar en liten planta av släktingen *R. aureum* som växer vild i stora områden längre österut hela vägen till Japan. ⚜

GIMLE PLANTESKULE

Stort utval i planter for hagen

Spesialområde:
Rhododendron og surjordsplanter

Kontaktinformasjon:
Gimle Planteskule
Vikøy,
5600 Norheimsund

Tlf.: 56 55 04 80
Faks: 56 55 04 87
gimle@vestplant.no
www.vestplant.no

Nautesund Plantesalg

Har allsidig planteutval

Spesialområde:
Stauder og roser

Kontaktinformasjon:
Nautesund Plantesalg
5986 Hosteland

Tel.: 56 36 52 19
plantesalg@nautesund.no
www.nautesund.no

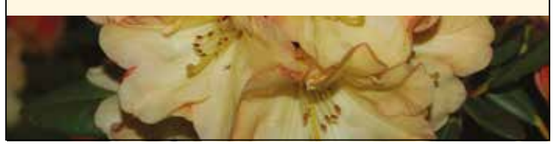

Invitasjon til foreningstur til Nord-Italia april 2025

Fotografier: wikipedia.org

Isola Madre

Foreningen planlegger å arrangere en tur til Nord-Italia våren 2025 fra søndag 6. april til fredag 11. april. Det blir fire hele dager der vi reiser med buss og besøker ulike hager, pluss en reisedag i hver ende.

Turen vil bli lagt opp slik at det blir felles flyreise fra Gardermoen til Milano. Deltakerne må selv bestille og betale tilknytningstransport til og fra Gardermoen.

Foreløpig plan er utreise fra Gardermoen 06.04.25 kl. 15:50 med ankomst til Milano (Malpensa) kl. 17:50. Retur fra Malpensa fredag 11.04.25 kl. 11:45 med ankomst Gardermoen kl. 14:20.

Vi besøker hager i områdene ved de store norditalienske innsjøene Lago Maggiore og Lago Como og gjør også en avstikker over grensen til Sveits. Dette er vakkert område med hager som hører blant verdens mest kjente. Turdeltakerne vil møte en frodig planterikdom og en fantastisk blomsterprakt. Mange av hagene er store, og deltakerne må regne med at de enkelte dager må ta benene fatt.

Avstandene er kortere enn på den forrige foreningsturen til Irland, noe som betyr at ikke altfor mye tid går med til busstransport.

Her følger en oversikt over planlagte besøkshager. I tillegg regner vi med å få anledning til kortere besøk i en eller flere åpne (offentlige) hager.

Isola Madre (med botanisk hage) og **Isola Bella** i Lago Maggiore – mulig lunsj på en av Borromeo-øyene
Nærmere informasjon:
www.isoleborromee.it/en/isola-madre/ www.isoleborromee.it/en/isola-bella/

Villa Taranto (botanisk hage) Nærmere informasjon: www.villataranto.it/en/

Vivaio Eisenhut – planteskole kjent for sine magnoliaer.
I tilknytning til planteskolen finner vi den botaniske hagen **Parco Botanico del Gambarogno**. Både planteskolen og den botaniske hagen ligger i San Nazzaro i kanton Ticino (Sveits)
Nærmere informasjon: www.eisenhut.ch/en
www.parcobotanicogambarogno.ch/index.php?lang=it

Rhododendronblomstring i Villa Melzi i april

Kameliaparken i Locarno (Sveits): **Parco delle Camelie**
Nærmere informasjon: https://www.ascona-locarno.com/it/commons/details/Parco-delle-Camelie-Lcarno/84276

Villa Carlotta med botanisk hage
Nærmere informasjon: www.villacarlotta.it/en/garden/

Villa Melzi
Nærmere informasjon: giardinidivillamelzi.it/en/home-eng/

Pris
Inkludert i prisen er flyreise til Milano og retur til Gardermoen, busstransfer fra/til Malpensa og all øvrig busstransport, fergebilletter, inngangsavgifter, obligatoriske lokalguider i Italia, hotellovernatting med frokost og middag. Lunsj regner vi med å kunne organisere underveis.

Endelig pris for turen foreligger ikke pr. i dag, men vi regner med at den vil ligge på i underkant av kr 15 000 pr. person i dobbeltrom. For enkeltrom vil det påregnes et påslag. Hvis noen vil forlenge oppholdet i Italia på egenhånd, vil prisen reduseres med det returflygningen koster.

De som er interessert i denne turen, bes sende påmelding til Jakob Roalkvam (e-post: jakob.roalkvam@gmail.com eller tlf. 97610241) **innen 20. juni 2024**. Vi gjør oppmerksom på at dette ikke er en bindende påmelding. De som melder seg på (foreløpig uforbindtlig) vil få en bekreftelse innen 1. juli. Har noen meldt seg på uten å få slik bekreftelse, må de gi beskjed om dette til ovennevnte påmeldingsadresse. Vi vil sende ut en e-post med priser, endelig påmeldingsskjema og mer informasjon om turen til alle medlemmer til høsten. De som melder sin interesse allerede nå, vil ha fortrinnsrett ved endelig påmelding. Deltakerantallet vil måtte begrense seg til det som fyller en buss, så det kan lønne seg å melde sin interesse tidlig.

Rhododendron sutchuenense, en trussel for norsk natur?

Tekst: Per M. Jørgensen

Per Anker Pedersens informative artikkel om fremmedartslisten i forrige hefte brakte til live undringen over hvilke *Rhododendron* som er kommet på den listen, og da særlig spørsmålet om den flotte, sjeldne *Rh. sutchuenense* (Fig.1) som det synes merkelig for en kjenner av slekten at er kommet med. Dette krevde faktisk en nærmere utredning, og her er hva jeg fant.

Fig. 1 *Rh. sutchuenense* i Artssamlingen på Arboretet Foto: Terhi Pousi

Opdagelse og innførsel

Denne arten er oppdaget av Paul G. Fargès (1844–1912, Fig. 2), en av de franske jesuittmunkene i Sichuan-provinsen tidlig på 1890-tallet, og ble i 1895 beskrevet av den franske botanikeren Adrien Franchet (1834–1900) og oppkalt etter provinsen. Imidlertid viser herbarie-eksemplar at det var den irske legen Augustine Henry (1857–1930) som først hadde samlet den i 1888, i naboprovinsen Hubei (uten å forstå at den var ubeskrevet). Arten kom først i dyrkning etter at Ernest Wilson (1876–1930) omkring 1900 hadde samlet frø som ble sådd i England. Arten ble snart populær hos de britiske hageeierne, men der var begrenset med materiale, så den fikk ikke noen rask karriere i disse hagene, og Wilson fikk beskjed om å samle mere frø av den, hvilket han gjorde. Litt senere (straks etter 1900) samlet Wilson i Hubei-provinsen mer frø (W 509) som han mente måtte være denne arten, men som viste seg å vokse enda bedre og avvek også ved å være mer blomsterrik med blomster som hadde en kledelig mørk ganeflekk. Sir Gerald Loder (1861–1937, Fig. 3), Wakehurst Palace stilte i 1920 ut dette materialet, og det vakte slik oppsikt at denne typen fikk en AM (Award of Merit). Den ble oppfattet som en varietet og etter hvert beskrevet som var. *geraldii,* oppkalt etter utstilleren av den kjente Loder-familien som hadde en planteskole som var spesialisert på *Rhododendron*. Planteskolene solgte denne varieteten som arten i flere år, selv om det etter hvert ble klart at det dreide seg om en hybrid mellom *Rh. sutchuenense* og *Rh. praevernum*.

Norsk historie

Arten ble først plantet i Norge på 1930-tallet da professor Nordhagen skaffet den fra den belgiske planteskolen Moerheim, faktisk to ganger, til Muséhagen i Bergen. Dessverre finnes ikke dette materialet lenger. Det døde antakelig under de kalde krigsvintrene siden professor Fægri skaffet arten igjen som frø fra Royal Botanic Garden i Edinburgh i 1948. Heldigvis finnes blomstene fra den første importen avbildet i Museets årsmelding 1940–41. Til tross for at bildene er i svart-hvitt, ser man tydelig ganeflekken i blomsten, så dette eksemplaret, og høyst sannsynlig de andre to, var ikke arten, men det som nå kalles *Rh.xgeraldii*.

Frøsendingen fra Edinburgh etter krigen spirte godt og det ble mange planter. Det er protokollført at der faktisk var noen i planteskolen så sent som i 1967, men de ble nok gitt bort for hverken de eller det som ble plantet, fantes da jeg begynte som ny amanuensis i 1973. Vi vet at Fægri tok med planter til Sandviken der han bodde, og der stiftet jeg første gang bekjentskap med denne flotte planten som blomstrer så tidlig (mars). Men blomstene hadde ganeflekk. Dette var også Rh. ×*geraldii*. Der finnes et eksemplar igjen i Sudmannsvei (Fig. 4). Det er grunn til å tro at eksemplaret som fremdeles finnes på Hjeltnes gartnarskule også stammer fra denne frøsåingen siden overgartner Gjersvik i Muséhagen hadde gode forbindelser dit og gjerne delte ut overskuddsmateriale av interessante arter. Det er dette eksemplaret som har gitt opphav til ryktet om at *Rh. sutchuenense* hadde spredd seg i norsk natur. Den ivrige amatørbotanikeren Geir Flatabø observerte frøplanter i veikanten der dette eksemplaret fantes, og meldte fra til Muséet i Oslo, og dermed kom dette inn i sjette utgave av Lids norske flora (1994). Imidlertid viser det seg at det ikke ble noen alvorlig spredning, og i dag er der ikke spor etter dette spredningstilfellet. Flatabø samlet også frø av morplanten som ble distribuert til hage-entusiaster, f.eks. Ole Jonny Larsen i Ålesund som nå har en flott plante (Fig. 5). Hverken der eller i Sandviken er det registrert spredning, og det er helt i samsvar med erfaringer fra De britiske øyer.

Fig. 2 Père Paul G. Fargès, som samlet typematerialet. Misjonærarkivet, Paris.

Fig. 3
Sir Gerald Loder, som ung; mannen som stilte ut *Rh*. ×*geraldii*.

Så har vi da overhodet den ekte *Rh. sutchuenense* i norske hager? Heller ikke den første importen til Arboretet på Milde, fra botanisk hage i Vancouver (1972) var korrekt, men selvsamme *Rh*. ×*geraldii* (Fig. 6). Men til slutt i 2000 fikk vi rett materiale (Fig. 1) fra Cox planteskole i Skottland, men det kan tenkes at der var noen her i landet som har fått den noe tidligere derfra. Jeg kjenner til at den rene arten finnes i noen andre hager i Vest-Norge, nordligst hos Egil Valderøy utenfor Ålesund, og der er ingen som har notert spredninger.

Konklusjon

Svaret på spørsmålet i overskriften er åpenbart nei. Den planten som forvillet seg, var ikke *Rh. sutchuenense,* men en hybrid av den arten. Denne hybriden ser heller ikke ut til å ha kunnet etablere seg i norsk natur etter 30 års erfaring, men så vel på Milde som Hjeltnes er det observert spontan spredning i nærmiljøet, dog ikke slik at der er blitt noen etablert noen bestand i naturen.

Fig. 4 Det siste eksemplaret i Sandviken av den frøsådde *Rh. sutchuenense* fra Edinburgh i tidlig blomstringsfase i mars 2023. Foto: Helle Stoltz

Slutt-tanker

Det er ikke lett å bedømme risiko for spredning av fremmede arter til norsk natur, og hvilken risiko det innebærer å innføre disse. Der er mange faktorer som spiller inn, og ofte er der mangelfulle eller manglende fakta, som i dette tilfellet. Jeg håper hermed å ha opplyst saken så langt det er mulig så man neste gang listen skal oppdateres, kan trekke en riktigere konklusjon. Siden det ser ut til at der ikke kommer inn pressete, forvillete *Rhododendron* til våre herbarier, er det viktig at *Rhododendron*-entusiaster melder fra om observasjoner av forvilling, så de kan vurderes nærmere. Jeg kjenner bare til en alvorlig sak her i landet: den *Rh. brachycarpum*-hybriden som sprer seg i skogene nær Svinvik Arboret i Todalen på Sunnmøre.

Takksigelser: Foruten mine trofaste hjelpere Gerd Jørgensen og Terhi Pousi, har jeg fått hjelp og opplysninger fra flere andre: Ole Jonny Larsen, Reidun Myking, Per Anker Pedersen, Helle Stoltz og Egil Valderhaug. Takk til dere alle!

Fig. 6 *Rh.* ×*geraldii* i artssamlngen på Arboretet.
Foto: Terhi Pousi.

Fig. 5 *Rh.* ×*geraldii* hos O. J. Larsen med opprinnelse i Hjeltnes gartnarskule
Foto: Ole J. Larsen

Kilder

Artsdatabanken (2023): Fremmede arter i Norge- med økologisk risiko. http://www. artsdatabanken.no/lister/fremmedartslista /2023

Bean, W.J. (1975): Trees and bushes hardy in the British Isles III, 2nd edition. John Murray, London.

Chamberlain, D. (1982): A revision of *Rhododendron* III Subgenus *Hymenanthes*. Notes from the Royal Botanic Garden Edinburgh 39 (2): 209-486.

Cox, P. & K.N. E. (1997): Encyclopedia of Rhododendron species. Glendoick Publishing.

Davidian, H. H. (1989): The Rhododendron species II.The elepidotes. Batsford.

Kilpatrick,J. (2014): Fathers of botany. The discovery of Chinese plants by European missionaries. Kew Publishing.

Lid, J. & D. T. (1994): Norsk Flora, 6. utgåva. Det norske Samlaget.

Nordhagen, R. (1942): Årsmelding fra Botanisk avdeling. Bergens Museums Årbok 1940–41.

Pedersen, P. A, (2024): Strengere risikovurdering av *Rhododendron* i Fremmedartlista 2023. Lapprosen 27: 26-29.

Hvorfor rhododendron vokser der de gjør, og hvordan de kom dit

Skrevet av Steve Henning, oversatt og bearbeida av Ole Jonny Larsen

Denne artikkelen ble først publisert i *The Journal of the American Rhododendron Society*, bladet til den amerikanske rhododendronforeningen og gjengis her med tillatelse fra forfatteren. Originalversjonen kan leses her:

http://rhodyman.net/History.html

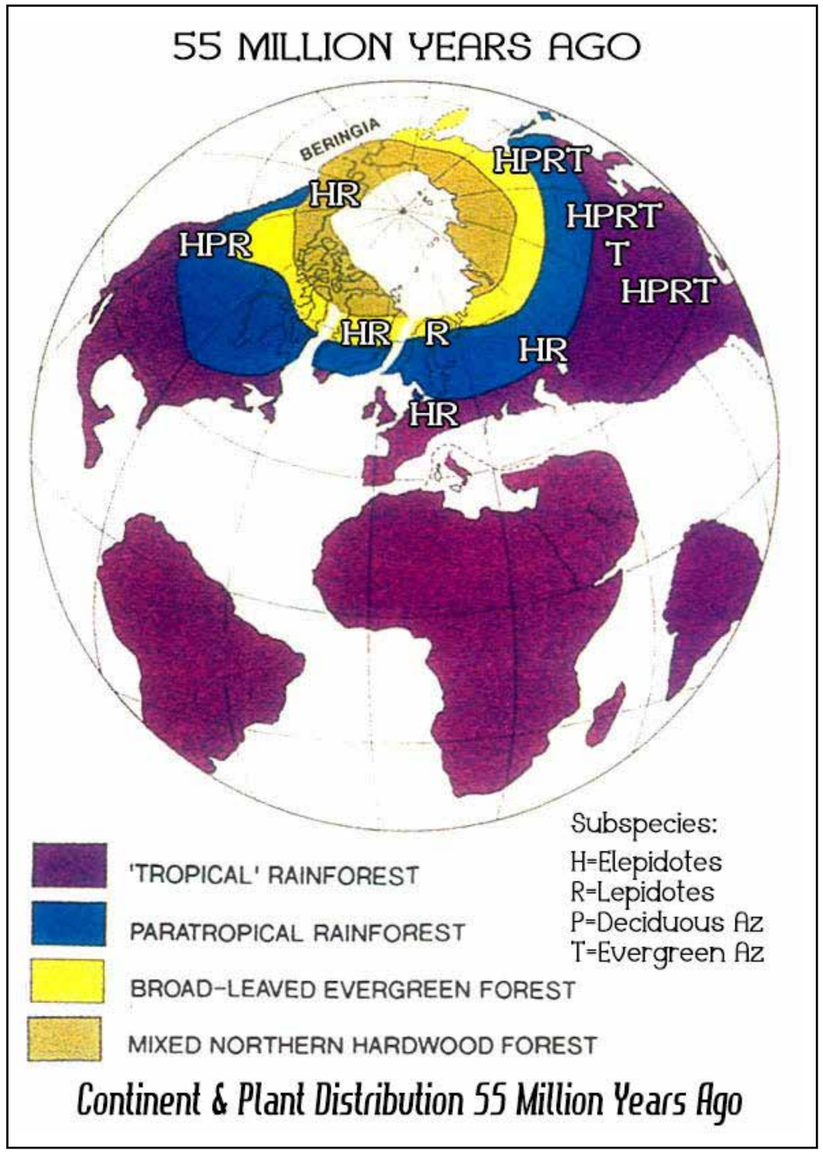

Fig. 1 Landområda på jorda slik de så ut for 55 millioner år siden. Legg merke til at det ikke er noen landbroer mellom nordlige og sørlige halvkule, og at alle områder på den nordlige halvkule henger sammen.

Hvor kommer egentlig rhododendronplantene fra? Hvor levde de første artene, og hvor lenge har de eksistert? Denne artikkelen prøver å gi svar på dette. Det er kanskje lett å gjette på at de oppsto i Kina og i Himalayaområdet, men det kan være gode grunner til å betvile det.

Forskere har kombinert data fra geovitenskap, plantevitenskap og dyrevitenskap for å komme opp med en ganske detaljert teori om når jorda ble dannet og hvordan den har utvikla seg.

Teorien om platetektonikk og kontinentaldrift forklarer mye av det vi ser på jorda i dag. De opprinnelige kontinentene Laurasia og Gondwana hang sammen og dannet kontinentet Pangaea. Da de drev fra hverandre, inneholdt Laurasia det som skulle bli Nord-Amerika og Eurasia, mens Gondwana inneholdt det som skulle bli Sør-Amerika, Afrika, India, Antarktis og Australia. I løpet av disse prosessene sank noen områder og ble borte, men store landmasser overlevde over lang tid, og det gjorde også plantene som vokste på dem.

Fossilfunn indikerer at planter i lyngfamilien (Ericaceae) dukket opp for rundt 68 millioner år siden. Rhododendronfossiler er funnet både i Nord-Amerika og i Eurasia, og disse viser at rhododendronplanter har eksistert i minst 55 millioner år. Dette er et viktig tall, fordi regionene i Asia som i vår tid er senter for rhododendronmangfold, ikke eksisterte for 55 millioner år siden!

55 millioner år siden

Fossiler viser at rhododendron var til stede både i Nord-Amerika og i Eurasia for 55 millioner år siden, omtrent

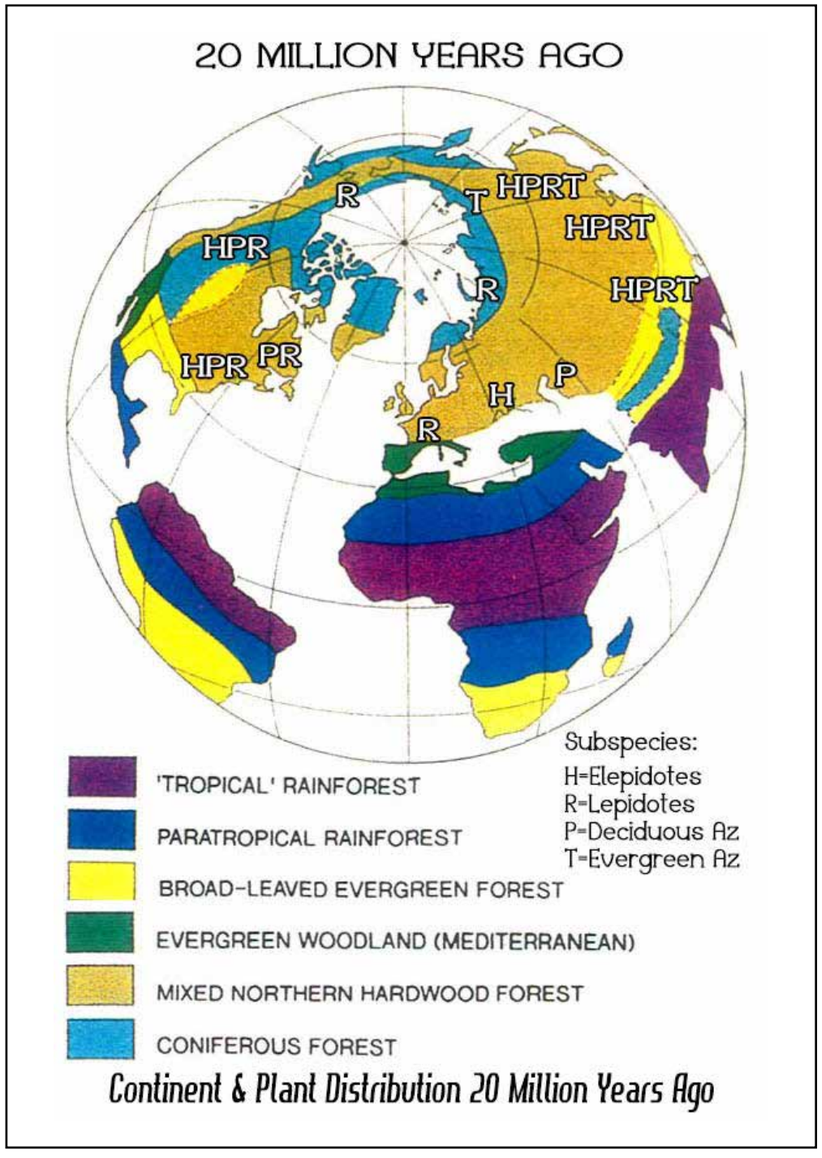

Fig. 2 Landområda på jorda slik de så ut for 20 millioner år siden. Nord-Amerika og Eurasia henger fremdeles sammen, mer enn 30 millioner år etter at de første rhododendronartene dukka opp.

da de antas å ha oppstått. Alaska og Asia var da forbundet via Beringia, ei «landbro» over det som nå er Beringstredet. Planter, inkludert rhododendron, kunne da spre seg fritt mellom de to kontinentene. Områda nord på kloden, som i dag er arktiske, hadde et mildt klima ifra 60 til 40 millioner år siden. Det meste av verden var tropisk, bortsett fra den polare regionen som var temperert. Det antas et rhododendronarter utvikla seg først i de nordligste delene av kontinenta, men nøyaktig hvor plantene oppsto, vet man ikke. Det dreide seg trolig ikke om særlig mange arter i den første fasen.

For 55 millioner år siden eksisterte ikke Himalaya-massivet og andre store fjellområder i det sørøstlige Asia. Disse ble først danna da det indiske subkontinentet på veg nordover kolliderte med Asia og pressa opp de store fjellkjedene som fremdeles er verdens høyeste. Sør-Amerika hadde ennå ikke noen kobling til Nord-Amerika, men på begge sider av Beringbroa var vegetasjonen ganske lik. Så enten rhododendron stammer fra Nord-Amerika, Beringia eller Asia, kunne de fritt spre seg i flere retninger i løpet av de neste 25 millioner åra.

I løpet av den tidlige historien til rhododendron for 55 til 40 millioner år siden lå Nord-Amerika og Eurasia noe lenger nord på kloden enn i dag, store områder lå nord for den 60. breddegraden. Klimaet var betydelig varmere enn i dag og mer stabilt. Skog vokste på mye høyere breddegrader fordi jorden ikke hadde begynt å ha istider. Som en konsekvens var det den gangen bare fire store vegetasjonssoner, sammenligna med omtrent tre ganger så mange i dag. Disse var henholdsvis, fra sør til nord, «tropisk» regnskog («tropisk» plassert i anførselstegn fordi slik skog strakte seg godt utenfor det som er tropene i dag), subtropisk regnskog, eviggrønn løvskog og polar løvskog. Arktisk tundra, slik vi kjenner i dag, fantes ikke.

Disse eldgamle skogene kan ikke sammenlignes med moderne skoger fordi mange moderne skogtrær ennå ikke hadde oppstått. For eksempel var de dominerende bartrærne ikke gran, edelgran og furutrær som i dag, i stedet var det trær i sypressfamilien (Taxodiaceae), som redwood, mammuttrær og sumpsypress som utgjorde skogene.

Den polare løvskogen, som inkluderte både løvtrær og bartrær, vokste i det nordlige Nord-Amerika og det nordlige Sibir, nord for polarsirkelen. Rett sør for polarsirkelen var det et belte med eviggrønn løvskog som blant annet inkluderte palmer, etterfulgt av et belte med varm subtropisk regnskog. Alle de tre belta ga trolig et miljø egnet for rhododendron, men tilsynelatende bare i høyereliggende områder i den subtropiske sonen. Ved havnivå var det for varmt.

Det virker sannsynlig ut fra geografiske, klimatiske og økologiske grunner at rhododendron i løpet av sin tidlige historie kan ha hatt en mer eller mindre kontinuerlig utbredelse fra Nord-Amerika til Grønland og Europa, og østover inn i Russland til Nordøst-Asia. Det er også sannsynlig at rhododendron beveget seg fritt mellom Nord-Amerika og Europa over de trange buktene i det fremvoksende Nord-Atlanterhavet så vel som over Beringia.

40 millioner år siden
For 40 millioner år siden utvidet den tempererte regionen seg sørover. Nord-Amerika utvikla barskogen sin, og Asia utvikla områder med eviggrønn skog. Det var fortsatt landforbindelse mellom Nord-Amerika og Asia, og planter kunne spre seg til nye områder innenfor den tempererte regionen. Himalaya og andre høyfjellsregioner i Sørøst-Asia, der tempererte rhododendron er mest utbredt i dag, hadde ennå ikke oppstått, og det hadde heller ikke de store øygruppene med høye fjell lenger sør. Dette gjelder Indonesia, Malaysia, New Guinea, i dag hjem for de fleste tropiske rhododendronartene. Men om vi ser bort fra disse, hadde rhododendronplanter for 40 millioner år siden omtrent den samme utbredelsen som de har i dag.

20 millioner år siden
For rundt 20 millioner år siden begynte klimaet på middels og høye breddegrader å bli kjøligere, og etter hvert som Nord-Atlanteren åpna seg, ble egna miljøer for rhododendron begrensa til mer isolerte områder. Det som nå er høyfjellsregioner i Sørøst-Asia, ble langsomt til da den indiske kontinentalplata kolliderte med Eurasia og pressa det som nå er Tibet og andre områder opp slik at dagens største og høyeste fjellområde oppsto. På samme tid begynte erosjonen fra elvene som de nye fjella skapte, å danne de kjente dype elvedalene sør for Himalaya (Salween, Mekong, Irrawaddy og flere). Samtidig med dette begynte små populasjoner av rhododendron, både lepidote og elepidote, å kolonisere de nye fjella og dalene som oppsto, og en periode med intense artsdannelser starta. Den har pågått like opp til vår tid.

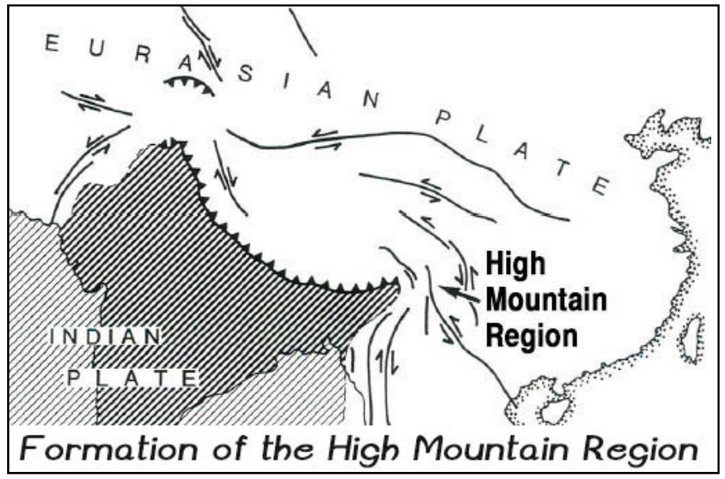

Fig. 3 Den indiske kontinentalplata pressa seg inn i Eurasia og pressa opp fjella som ble til Tibet- og Himalaya-massivene. Store parallelle elvedaler utvikla seg sør for de nye fjella.

Landforbindelsen mellom Nord-Amerika og Asia over Beringia var fortsatt intakt, klimaet var tilnærma likt på begge sider, og planter kunne lett migrere innenfor den tempererte regionen. Den gradvise nedkjølinga av klimaet på jorda kulminerte da vi gikk inn i perioden med istider de siste 2–3 millioner årene. Ulike kontinentale klimatyper med blant annet store gressletter (steppe, prærie) begynte å danne seg, og det var en ytterligere økning i antallet vegetasjonssoner fra rundt seks for rundt 20 millioner år siden, til rundt åtte i dag, dobbelt så mange som da rododendronplantene oppsto.

I nord utvikla det seg omfattende barskoger dominert av furufamilien (Pinaceae). Nåværende etterkommer er den boreale skogen i Nord-Amerika og Nord-Eurasia (taigaen). Blandet løv- og barskog spredte seg for første gang over store områder i Eurasia og Nord-Amerika, mens de store, eviggrønne løvskogene ble tilsvarende redusert, og ble begrensa som i dag til det sørøstlige Kina og det sørøstlige USA. Skogene med blanding av eviggrøne og løvfellende trær var habitatene som var best egna for rhododendron.

For mellom 20 millioner år siden og i dag, og spesielt de siste millioner årene, ble klimaet på middels og høye breddegrader mye kjøligere enn da rhododendron først dukka opp. Store områder med ørken, halvørken og gressletter utviklet seg i det sentrale og sørvestlige Nord-Amerika, over Afrika og inn i Asia. Denne utvidelsen av tørre miljøer gjorde store områder uaktuelle som rhododendronhabitat. I løpet av de siste 2 til 3 millioner årene har vegetasjonssonene svingt sterkt på grunn av framvekst og tilbaketrekninger av isbreer.

Høyfjellsregionen
En av de mest spektakulære hendelsene i jordens historie er den langvarige kollisjonen mellom den indiske kontinentalplata og Eurasia. Den begynte for rundt 40 millioner år siden og fortsetter fremdeles. Før 120 millioner år siden utgjorde India en del av det gigantiske sørlige superkontinentet, Gondwana, som delte seg opp og spredte seg i flere retninger. På sin reise nordover pressa India-plata seg nådeløst inn i Sørøst-Asia og deformerte store deler av kontinentet. Rett nord for kontaktsonen ble jordskorpa dobla i tykkelse og løfta opp til å bli det vi nå kjenner som det tibetanske platået. Sør for platået hopet rester seg opp og danna Himalaya. Sammen danner det tibetanske platået og Himalaya en enorm region med høyder som er unike på jorda. Det er den eneste regionen der to kontinenter aktivt kolliderer med hverandre i dag. Denne kollisjonen satte i gang hendelseskjeden som skapte svært gunstige forhold for utviklingen av en rik rhododendronflora.

Monsunvinder
Omtrent på denne tiden oppsto vindsystemene som kalles monsunvinder. De forårsaka store endringer i geografi og klima. Monsuner starta da den indiske kontinentalplaten hadde kollidert med Asia og skapte høyfjellsregionen i Sør-Asia. Svært lavt atmosfærisk trykk sentrert over Pakistan og nordøst til Mongolia utvikla seg om sommeren, trakk til seg våt tropisk luft fra over ekvator og forårsaka kraftig nedbør langs den sørøstlige grensen til Tibet og Himalaya, det vi nå kaller monsunregnet.

Ettersom fjellkjedene fortsatte å bygge seg opp, vokste også elvesystemene. De store dalene var dannet langs store forkastninger i jordskorpa som hadde oppstått da India pressa seg inn i Asia. Det som ble heilt spesielt i dette området, var at de store elvedalene over lange strekninger ble danna uvanlig tett inntil hverandre, nærmest parallelle, og dermed skapte et landskap som er ulikt alle andre på jorda. I dette landskapet med mange høye fjellkjeder og dype elvedaler imellom oppsto et bredt utvalg av habitater, subtropiske dalbunner, tempererte fjellsider og alpine topper, alt veldig tett sammen. Monsunene endra klimaet og delte året i regntid og en tørr sesong, og de endra geografien ved å lage svært dype elvekløfter.

Grunnleggerpopulasjoner
Artsdannelse forekommer lettere i små isolerte populasjoner av planter og dyr. I en liten populasjon har genetisk drift større muligheter for å skape endringer slik at nye arter kan oppstå. Slike små isolerte bestander som gjennomgår raske genetiske endringer, kalles for *grunnleggerpopulasjoner*.

Som allerede nevnt, er det antatt at i perioden fra rundt 60 til

40 millioner år siden vokste rhododendronplanter mer eller mindre kontinuerlig over Nord-Amerika og Eurasia fordi passende klima og ens miljø der forekom over et mye bredere område enn i dag. Selv om rhododendron kan ha vært utbredt og rikelig, er det sannsynlig at disse ensarta forholda ikke har ført til utvikling av mange arter. Etter hvert som Asia ble utvida med India, og etter hvert som Tibet-Himalaya-regionen ble løfta opp, oppsto nye habitat som var ideelle for rhododendron. Representanter for både lepidote og elepidote rhododendron, men ikke asalea, inntok disse nyetablerte gunstige habitatene og ble grunnleggerpopulasjoner der. De artsrike skogene med både løvtrær, bartrær og eviggrønne planter som dominerte i Øst-Asia for 20 millioner år siden var for disse innvandrende rhododendronplantene et ideelt habitat.

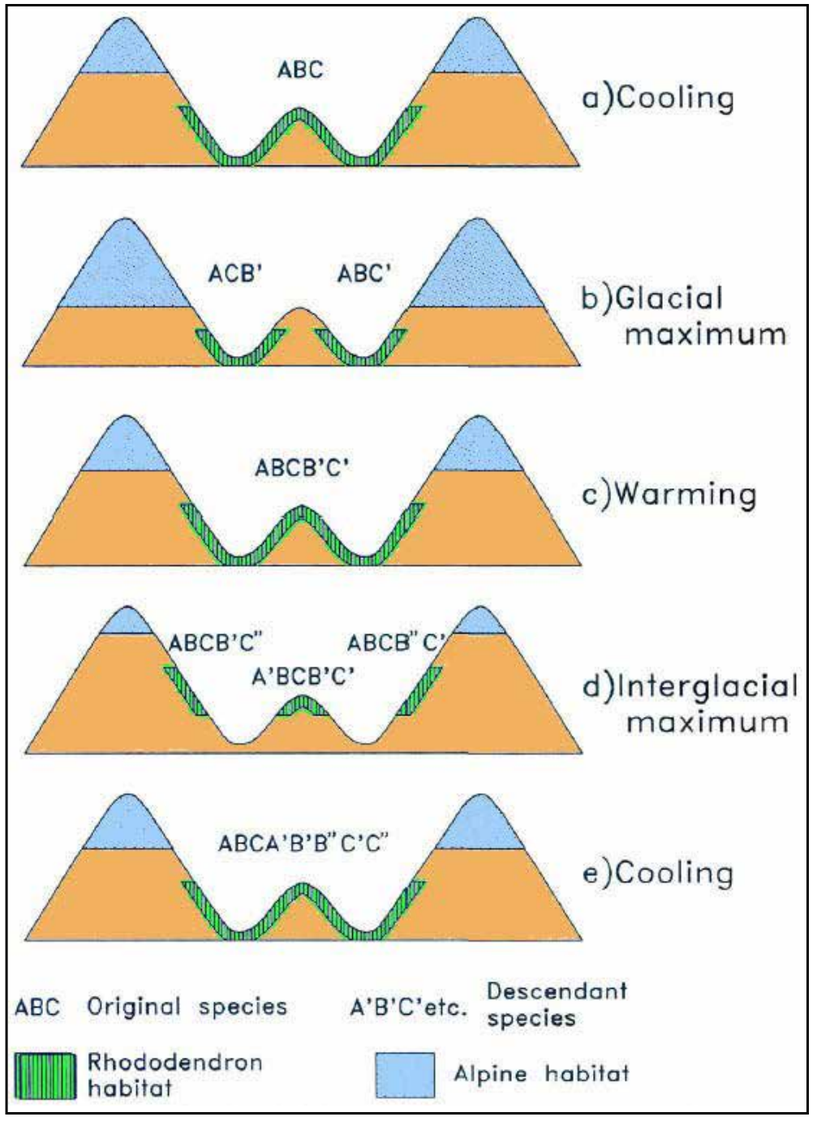

Fig. 4 Figuren viser hvordan vegetasjonen (her rhododendron) flytter seg opp og ned i de store elvedalene i Sørøst-Asia gjennom istider og milde mellomperioder. Vær obs på at disse dalene ligger på samme breddegrad som Nord-Afrika, så de kan ikke sammenlignes med daler vi er kjent med i Norge. Når ulike arter vokser sammen en periode for så å bli skilt gjentatte ganger over lange tidsrom, stimulerer det sterkt til at nye arter oppstår. Under slike forhold vil mange av disse nye artene ha nære slektskap (Jfr. underseksjonene Lapponica og Taliensia).

Nåtiden
Spol frem til nåtiden, og forbindelsen mellom Nord-Amerika og Eurasia er borte. De tempererte områdene er nå blitt til store og kalde polare områder ved begge polene. Det nordlige klimaet er ikke lenger gjestfritt for de mer tempererte rhododendronene. Regionen der det vokser tempererte (ikke-tropiske) rhododendron, har nå delt seg i atskilte områder: Det vestlige Nord-Amerika, det østlige Nord-Amerika, Europa og Sør- og Vest-Asia.

Vi legger også merke til at Sør-Amerika, Afrika og det meste av Australia (de har to tropiske arter heilt i nord) ikke har blitt kolonisert av rhododendronarter. Dels skyldes dette at landområda i sør lenge var skilt fra de nordlige kontinenta av hav, og dels at store områder av jorda i seinere tid har utvikla ørkener og steppeland som rhododendron ikke kan passere.

Globale klimaendringer
I dag er det helårs iskappe ved begge polene, forskjellen i gjennomsnittlig overflatetemperatur mellom pol og ekvator er over 40 °C, og på breddegrader over ca. 55° er gjennomsnittlig overflatetemperatur under frysepunktet. Jorda har vært i en serie istider de siste 2 til 3 millioner årene, det har vært store svingninger omtrent hvert 50.000. år. I løpet av den tidlige historia til lyngplantene (som *Rhododendron*-slekta tilhører) hadde jorda et stabilt klima uten nedisingsperioder. Dette ble fulgt av en lang sakte nedgang til for rundt 3 millioner år siden da de nåværende periodene med istider begynte.

Det er av avgjørende betydning for utviklingen av rhododendron at den raske løftingen av det tibetanske platået skjedde i en tid da det globale klimaet ble avkjølt. Etter hvert som jorden gikk inn i istidsperiodene, har isen hatt frem- og tilbaketrekning gjentatte ganger hvert 50. til 100. tusen år.

Artsdannelser i høyfjellsområder
I høyfjellsregionene i Sørøst-Asia måtte rhododendronplantene «vandre» nedover mot dalbunnene når det var en kald periode og så flytte oppover igjen i mellomistider. Arter som levde i dalbunnene, kom da i kontakt med de som til vanlig levde høyere oppe, og de kunne krysse seg med disse. En ny varmeperiode sendte plantene oppover i fjellsidene og til toppene, og de ble igjen uten kontakt med de som ble værende i dalbunnene en periode, men de hadde ha med seg nye gener i bagasjen som igjen stimulerte artsdannelse. Det samme gjaldt for artene som ble værende i dalbunnene.

I de mildeste mellomistidsperiodene kunne de komme i kontakt med arter fra nabodaler som da også vokste heilt øverst på fjellkjedene, og gener kunne utveksles med disse og dermed bringes nedover i nabodalene når klimaet ble kaldere igjen. Summen av disse langvarige skiftene mellom atskilte populasjoner og sammensmelting på tvers av populasjoner, har resultert i det store artsmangfoldet en finner i disse områda i dag.

Sluttresultatet vil være et veldig stort antall nær beslektede arter, hvorav mange vil beholde evnen til å hybridisere. Det var nettopp denne kombinasjonen av svært høye fjell og dype daler på tropiske breddegrader, og sykluser av istider og mellomistider, som skapte de dynamiske forholda for den ekstraordinære artsdannelsen blant både lepidote og elepidote rododendron i høyfjellsregionene i Sørøst-Asia. Om dette er en rett beskrivelse, har det meste av artsdannelsene skjedd de siste 3 millioner årene.

Lavlandsområder eller fjell av beskjeden størrelse gir færre muligheter for populasjoner til å skille seg og deretter gå sammen igjen (kjennetegnet for den ovennevnte artsdannelsesmekanismen). De gir ingen tilflukt i tider med hardt klima. I grunne daler ville rhododendronpopulasjoner bli eliminert eller sterkt redusert etter hvert som klimaet ble dårligere; etter som temperaturene falt og daler ble okkupert av ugunstige habitater eller til og med fylt med is, ville det ikke være noen mulighet for nedadgående migrasjon. Fordi nedbøren avtok under varmere mellomistider, ville det ikke være noen nærliggende høyere våtere bakker å finne tilflukt på. I slike områder vil altså artsdannelse ha svært dårlige kår.

Store deler av Nord-Amerika var dekket av is gjennom flere istider, mens det i sørlige deler var relativt tørt klima. Det var få aktuelle habitater å flykte til, og under istider må derfor den lokale rhododendronbestanden ha lidd alvorlig. I høyfjellsregionene i Sørøst-Asia ser det ut til at den riktige balansen er truffet, slik at selv om klimaendringene var store, sørget de tropiske breddegrader og den store dybden i dalene for at trygge havner var i nærheten. I et slikt fysisk miljø, fungerer klimaendringene ikke bare som en negativ faktor, men som et insentiv til artsdannelse. I dag, på grunn av sin unike høyde, er høyfjellsregionene i Sørøst-Asia isolert botanisk fra resten av den asiatiske landmassen som den er en del av. Samtidig fungerer de mange store dalene med skiftene klima når istider kommer og går, nærmest som en «rugekasse» for danning av nye arter.

Asalea
Asalea skiller seg fra andre rhododendron ved at de bare har omtrent en tidel av antallet arter, og de er fraværende fra høyfjellsområdene i Sørøst-Asia. Løvfellende asalea forekommer hovedsakelig i det sørøstlige USA og i det sørøstlige Asia og Japan, med spredte representanter i Sør-Europa, Lilleasia, Sørvest-Asia og det vestlige Nord-Amerika. På samme måte som med de lepidote og elepidote rhododendronartene, antas det at asalea-artene også tidligere har vært spredt over et større område av kloden, men at utbredelsen siden har blitt redusert og fragmentert av klimatisk forverring, og at utvidelse av Nord-Atlanteren, etter hvert utgjorde en barriere for at de kunne spre seg.

Eviggrønne asaleaer (japanasaleaer) finnes bare i det sørøstlige Kina og Japan, og det er mulig at de alltid har holdt seg begrenset til varme tempererte, eviggrønne skoger. De har kanskje aldri våget seg langt utover sine opprinnelige økologiske nisjer, og rekkevidden deres har som følge av dette krympet sammen med utbredelsen av de eviggrønne skogene.

Eviggrønne asaleaer vokser ikke i høyfjellsregionene i Sørøst-Asia. Av ulike grunner var de ikke i stand til å dra nytte av det dynamiske miljøet i høyfjellsregionene i Sørøst-Asia slik de lepidote og elepidote artene gjorde. Selv om de var godt posisjonert til å fungere som grunnleggerpopulasjoner, klarte de ikke å gjøre det. I så henseende ser utviklingen av eviggrønne asalea derfor ut til å ha vært veldig forskjellig fra andre rhododendron.

Vireya-arter (tropiske rhododendronarter)
I motsetning til mange andre seksjoner innen rhododendronslekta, er Vireya-artene konsentrert i en stort sett sammenhengende region. Dette antyder at de har oppstått relativt nylig. Områda der flertallet av Vireya-arter finnes i dag, er av nyere opprinnelse, og det indikerer at utbredelse og mangfold av Vireya-arter også er et nyere fenomen. Mange av de høye fjellkjedene i øygruppene i denne regionen er blitt skapt av vulkansk aktivitet da den indiske plata og stillehavsplatene pressa den eurasiske plata opp.

Høylandet på New Guinea, som har høyder på over 4000 meter, begynte å bli løfta opp for rundt 4 millioner år siden. Fordi regionen ligger nær ekvator, varierer vegetasjonssonene fra tropisk skog ved havnivå til alpine gressletter med isbreer på toppene, og de kan ha endra seg sterkt under istider. Derfor kan en mekanisme for artsdannelse tilsvarende den som er foreslått for høyfjellsregionene i Sørøst-Asia også være operativ her. Grunnleggerpopulasjonene til seksjonen Vireya har mest sannsynlig sin opprinnelse i høyfjellsregionene i Sørøst-Asia i løpet av de siste få millioner årene, men de forlot det området da klimaet ble kaldere. Derfra har de spredt seg nedover den malaysiske halvøya og kolonisert de store øystatene i Sør-Asia der de i hovedsak vokser i dag. De antas å ha utvikla seg mye seinere enn artene i Himalaya og omliggende fjellområder.

Sammendrag
Rhododendron oppsto for over 55 millioner år siden og ble tidlig mer eller mindre kontinuerlig utberedt over Nord-Amerika og Eurasia. Klimaet var på den tida mye mildere enn i dag, men utbredelsen ble kraftig redusert som et resultat av forverring av det globale klimaet. Denne forverringa begynte for ca. 25 millioner år siden, var økende for ca. 15 millioner år siden, og ble ekstrem med begynnelsen av istidene for ca. 3 millioner år siden.

Små grunnleggerpopulasjoner av lepidote og elepidote rhododendron (men ikke asalea) var i stand til å trenge inn i og etablere seg i de nylig utvikla høyfjellsområdene i den sørøstlige utkanten av Tibet-Himalaya-regionen. Det var derfra Vireya-artene spredte seg til fjella i de store øygruppene lenger sør. De gunstige forholda i de nevnte relativt nydanna områda stimulerte sterkt til artsdannelse og har ført til at rhododendronslekta er blitt en av de mest tallrike planteslektene på jorda.

Opprinnelsesstedet til rhododendron er ikke kjent, men det var ikke høyfjellsregionene i Sørøst-Asia hvor de i dag er mest mangfoldige og rikelige. Den regionen eksisterte nemlig ikke da rhododendron oppsto. Disse konklusjonene er basert på fossilregistreringen av rhododendron og er basert på observasjoner fra mange forskere. De gir rimelige forklaringer på den nåværende utbredelsen av rhododendron-artene og de spesielle evnene de har til å krysse seg med hverandre.

Verdens nordligste kamelia?

Tekst og foto: Ole Jonny Larsen

Har du tenkt over om noen av plantene du har i hagen, kan være verdens nordligst voksende eksemplar? Det var noe som slo meg da jeg besøkte Egil Valderhaug på Valderøya nord for Ålesund sentrum i april. Han har en flott Camellia 'Brigadoon' (se baksidebildet i dette nuunmeret) som har blitt ganske stor og aldri har frostskader. De eneste som angriper planten, er hjorter, så han har måttet sette opp gjerde rundt den.

Fig. 1 Egil Valderhaug med sin *Camellia* 'Brigadoon'. Gjerdet er for å holde hjortene unna.

Kameliaplanter utendørs er ikke vanlig på Sunnmøre. Jeg har faktisk aldri sett annet enn små planter i potter. Jeg har selv prøvd å plante ut kameliaplanter i hagen, men de har så vidt kommet gjennom en vinter eller to og aldri oppnådd noen størrelse å snakke om. Det er stor mulighet for at Egils flotte plante må være Norges nordligste eksemplar. Er den da kanskje også være verdens nordligste?

Ta en titt på kartet av Europa og Nord-Amerika (Fig. 2). Pila går rett vestover fra der Egil bor. Den er innom sørspissen av Grønland, krysser Labrador og Hudsonbukta, videre det nordlige Canada på tvers og ender i Alaska. Kan vi se for oss at det vokser kamelia på noen av disse stedene? Svaret er et klart nei.
Hva så med områda øst for oss, er det mulighet for kameliakultur der? Når vi drar streken rett østover, kommer vi først til Nord-Sverige, deretter Finland, godt nord for Helsinki, før vi går hele det nordlige Russland på langs. Der vi møter Stillehavet, er

Fig. 2

vi bare litt sør for Beringstredet som skiller det nordlige Sibir fra Alaska. Ingen sted på denne linja kan jeg se for meg at noen har en stor og flott kamelia som vokser utendørs. Hvis ikke noen som bor lenger nord i Norge, har en slik plante, noe jeg betviler sterkt, må Egils *Camellia* 'Brigadoon' være verdens nordligst voksende kamelia! Takket være Golfstrømmen, må vi legge till.

Kan det tenkes at andre planter langs vestkysten av Norge også er verdens nordligste? Faktisk! For et par år siden fikk jeg tips om at en hage vel en kilometer fra der jeg selv bor, hadde et eukalyptustre. Jeg var sikker på at varsleren hadde tatt feil, men jammen sto det et åtte meter høyt eukalyptustre i en hage i Ålesund. Verdens nordligste – uten tvil! Eieren hadde kjøpt det på Plantasjen for halv pris på slutten av en sesong. Hun visste ikke at det var en sensasjon, og hun hadde faktisk tenkt å beskjære det kraftig. Det har hun så langt ikke gjort.

Og slik kan vi fortsette, faktum er rett og slett at det nordligste eksemplaret av en hvilken som helst planteart i Norge, også kan være verdens nordligste. For eksempel mange av de flere hundre rhododendronartene Egil har i hagen, men skulle jeg ramse opp dem, tror jeg det hadde blitt en kjedelig artikkel. Han har rett og slett for mange.

Fig. 3 Verdens nordigste eukalyptustre?

Erfaringer med dyrking av *Camellia* på friland

Torhild Bryne Ringstad

Det er viktig at plantene dyrkes i godt drenert nøytral til lett sur jord med mye humusinnhold på en lun og varm vokseplass. Plantetid er vår eller forsommer slik at plantene får tid til å etablere seg før vinteren.

Hos oss har vi kun hatt sviskade på bladene ved plassering inntil drivhusvegg hvor sola steiker. Ellers er erfaringen at plantene setter mest blomsterknopper når de står i full sol. De må ikke mangle vann i tørre perioder, men må heller ikke stå i for fuktig jord. De bør ikke gjødsles senere enn juni ettersom det er viktig at plantene modner godt om høsten.
De tåler godt frost, men må ikke eksponeres for kald østavind om vinteren. Varme vårdager med sol kan få plantene til å begynne å vegetere for tidlig og da kan en lett få sviskader. Dekking med strie, planteposer e.l. kan derfor være lurt – spesielt de første vintrene til plantene har etablert seg.
Bildene er fra Kjell Knutsens hage. Han har bygd sine *Camellia*-planter inne med glassvegger som beskytter om vinteren og som han åpner opp om sommeren. Han har også god erfaring med å dekke jorden med steiner som magasinerer opp varme i jorda.

DISTRIBUERT AV POSTEN NORGE

posten

NORGE P.P. PORTO BETALT

RETURADRESSE: Den norske Rhododendronforening PB 1325 Marken, 5811 BERGEN

ISSN 1504-6702